

LOZAN SONRASI ERMENİ EMVAL-İ METRUKESİNE YÖNELİK DÜZENLEME ve UYGULAMALAR (1923-1928)

Firdes TEMİZGÜNEY*

ÖZ

Sevk ve İskân Kanunu'yla başlayan ve emval-i metruke olarak adlandırılan Ermeni malları sorunu, Osmanlı dönemi yapılan hukuki düzenlemelerle aşılmaya çalışılmış, aynı faaliyetler, Osmanlı mirasını devralan TBMM Hükümetleri döneminde de devam etmiştir. Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması ile hukuki olarak da savaş hâli sona ermiş bulunuyordu. Bu dönemde emval-i metruke ile ilgili çalışmalara devamla iç hukuk düzenlemelerinin ve uygulamalarının Lozan Antlaşması'yla uyumlu hâle getirilmesi için çalışılmalar yapıldı. Ancak konunun hukuken çözümü için uğraşılsa bile siyaseten ve propaganda aracı olarak sürdürülmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu çalışmanın amacı Lozan sonrasında Ermeni emval-i metrukesi ile ilgili yapılan hukuki düzenlemeleri, uygulamaları ile birlikte 1928 Temlik Kanunu'nun kabulüne kadar ki geçen süreçte arşiv kayıtları ve ilgili kaynaklar ışığında ele almaktır.

Anahtar Kelimeler: Lozan Antlaşması, Ermeniler, Türkiye Büyük Millet Meclisi, emval-i metruke, Temlik Kanunu.

REGULATIONS AND APPLICATIONS RELATED TO THE ABANDONED PROPERTIES BY THE ARMENIANS AFTER LAUSANNE (1923-1928)

ABSTRACT

The issue of Armenian abandoned properties which started with the Relocation and Resettlement Law has been tried to overcome thanks to the legal arrangements during the Ottoman period; and the same activities continued during the governments of the Grand National Assembly of Turkey which took over the Ottoman heritage. State of war has legally and officially ended after the Treaty of Lausanne was signed. During

---

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-posta: temizguney@hotmail.com.

this period, in order to make suitable the internal legal regulations and applications with the Treaty of Lausanne, some activities were carried out with the continuation of workings on the abandoned properties. However, even though the issue was tried to be solved legally, it was continued to be abused as a vehicle of political propaganda. The aim of this study is to touch upon the legal regulations organized related to the Armenian abandoned properties after Lausanne under the light of archive records and related resources with the applications until the acceptance of Disposition Law in 1928.

Keywords: *Treaty of Lausanne, Armenian People, Grand National Assembly of Turkey, Abandoned Properties, Disposition Law.*

Giriş

Birinci Dünya Savaşı devam ederken çıkarılan Sevk ve İskân Kanunu, beraberinde Ermenilerden kalan ve emval-i metruke olarak nitelendirilen mallar sorununu da gündeme getirdi. Osmanlı Devleti'nin Ermenilere ait malların idare ve muhafazası ile bu kişilerin borç ve alacakları sorununu, yapılan hukuki düzenlemeler doğrultusunda halletmeye çalıştığı görülmektedir. Bunun için öncelikle söz konusu malların kayıt altına alınmasına özen gösterilmiş, tüm bu işlemler, aynı amaçla kurulan "Emval-i Metruke Komisyonları" vasıtasıyla sağlanmıştır.

Birçok bölgede kurulan Emval-i Metruke Komisyonları bir süre sonra görevlerini, sevk edilen kişilerin malları, borçları ve alacakları konusunda yapılan hukuki çalışmalar doğrultusunda kurulmuş olan "Emval-i Metruke Tasfiye Komisyonlarına" bıraktı. 1918 yılı itibarıyla sevke tabi tutulan kişilerin dönmelerine izin verildiği açıklandı. Dönen kişilerin sevk ve iskânlarının yanı sıra mallarının iadesi için de çalışmalara başlandı. İadelerin hukuki bir zeminde yapılmasını sağlamak adına kanun çalışmaları devam ederken, gerekli hazırlıklar yapılmadan dönüşlerin başlaması, bu çalışmaların tamamlanmasına fırsat vermeden mal iadelerinin hemen yapılmasını zorunlu kıldı. Bu doğrultuda kanun çalışmalarının tamamlandığı 1920 yılına kadar pek çok kişiye mallarının iadesi sağlandı¹.

¹ Osmanlı döneminden Lozan'a kadar emval-i metruke düzenleme ve uygulamalarının geçirdiği süreçle ilgili geniş bilgi için bkz. Firdes Temizgüney, **Emval-i Metruke Meselesi (Ermenilerden Kalan Mallar 1915-1923)**, Ankara, 2017; İbrahim Ethem Atnur, **Tehcirden Dönen Rum ve Ermenilerin İskânı Meselesi**, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1991; İbrahim Ethem Atnur, "Tehcirden Dönen Rum ve Ermenilerin Emvalinin İadesine Bir Bakış", **Toplumsal Tarih**, C. IX, Sayı: 2 (Eylül 1994), s. 45-48; İbrahim Ethem Atnur, "Tehcir Edilen Ermenilerin İskânı Mal ve Mülklerinin İadesi", **Yeni Türkiye Dergisi** (Ermeni Sorunu Özel Sayısı I), Sayı: 37 (2001), s. 420-434.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ve İtilaf Devletlerinin Osmanlı topraklarını işgali ile başlayan süreç, Anadolu'da Millî Mücadelenin ve millî iradenin yansımaları olan Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılması ile sonuçlandı. Daha önce mallarla ilgili yapılan düzenlemeler, Osmanlı mirasını devralan TBMM Hükûmetleri döneminde de devam etti. TBMM'nin doğu ve güney bölgelerinde kazandığı askerî başarılar üzerine imzaladığı antlaşmalarda, mallarla ilgili birtakım düzenlemeler söz konusu olmuştu. Konunun Meclisin gündemini de uzun süre meşgul ettiği görülmektedir. Ancak bu dönemde yapılan hukuki çalışmaların çok fazla uygulama alanı bulamadığı dikkat çekmektedir. Ayrıca Osmanlı döneminde gayrimüslimlerden kalan mallar için kullanılan "emval-i metruke" kavramı, TBMM'nin çalışmalarında farklı bir anlam kazanmış ve Müslümanlardan kalan mallar için de kullanılmaya başlanmış, bu durum Meclis içerisinde yapılan hukuki çalışmalara da yansımıştır.

TBMM'nin yaptığı önemli çalışmalardan biri de 15 Nisan 1923 tarihli kanundur. Kanunun birinci maddesi ile Osmanlı döneminde çıkarılan ve alacak ile borçlarla ilgili düzenlenen 26 Eylül 1915 tarihli kanunun ikinci maddesi değiştirilmiştir. Zira 26 Eylül 1915 tarihli kanunda, taşınmazlardan Evkaf Nezareti ile ilgili olanların Evkaf Hazinesi, diğerlerinin Maliye Hazinesi adına tescil ve bedellerinin takdir edilmesi esastı. Ayrıca gelirlerin, tasfiyeden sonra masrafları çıkarılarak sahiplerine verileceği hükmü vardı. Yapılan değişiklik sonrasında taşınmaz malların takdir olunacak bedellerinden tasfiyeden sonra kalacak miktarı sahipleri adına emaneten gelir olarak kaydedilecektir.

TBMM toplantılarında pek çok kez görüşülen ve yapılan hukuki düzenlemelerle idaresi sağlanan emval-i metruke konusu, 20 Kasım 1922 - 23 Temmuz 1923 tarihleri arasında toplanan Lozan Konferansı'nda da gündeme geldi. Ermeni dernekleri ve temsilcileri, özellikle Amerikalı ve İngiliz yetkililer, azınlıklar başlığı altında mallar konusunu gündeme getirmek istemişler, ancak Türk heyeti aldığı talimatlar doğrultusunda konunun genel görüşmelere dâhil olmasını engellediği gibi, Ermeni yurdu isteğini de kabul etmemişlerdi.

Gerek Lozan sürecinde gerek sonrasında yabancı devletlerin emval-i metruke konusundaki baskıları da en önemli hususlardan biridir. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nin mallarla ilgili hukuki çalışmaları devam ederken, İtilaf Devletlerinin gayrimüslim unsurlarla birlikte Ermeni mallarının iadesi hususunda da ciddi çalışmaları olmuş ve devlet üzerinde baskı oluşturarak bu malların iadesini sağlamışlardır. Bu bağlamda, Fransız, İtalyan ve Yunanlıların müdahalelerinin yanı sıra özellikle İngiliz baskısı ön plana çıkmış, hatta malların iadesi ile ilgili çalışmalar devam ederken, İngiliz Yüksek

Komiserliğinin isteği üzerine 16 Mart 1919 tarihinde Damat Ferit ve Amiral Webb arasında yapılan görüşme neticesinde, doğrudan mallar konusuyla ilgilenmek üzere “Muhtelit Komisyon” kurulmuştu. Aynı baskının sonrasında da devam ettiği görülmektedir.

Lozan görüşmelerinin ikinci dönemi başladığı sıralarda, gerek emval-i metrukenin iadesi, gerek Ermenilerden alacağı olduğunu iddia eden yabancı devletlerin, söz konusu mallara müdahalesinin yanı sıra işgalleri de söz konusuydu. Nitekim İtalyan Fevkalade Komiserliği, sevk edilen Ermeni ve Rumlara ait mallara Emval-i Metruke Komisyonları tarafından el konulmasından dolayı, bu kişilerden alacağı olan İtalyan fabrika ve ticarethanelerinin zararlarından Türk Hükûmetinin sorumlu tutulacağı yönünde 19 Ocak 1923 tarihli bir nota verdi².

Emval-i metruke ile ilgili olarak kabul edilen 15 Nisan 1923 kanununun tatbikinden dolayı rahatsızlık duyan İngiltere Fevkalade Komiserliği ise Osmanlı Devleti nezdinde şikâyette bulundu. 31 Ağustos 1923 tarihli olup pek çok şikâyete konu olan hususlardan biri de Gümüşiyan biraderlere ait mallardı. Bu mallar üzerinde İngiliz Zacharias Parkes Limited Şirketi hakkındaki iddiasında bulunuyordu. Galata’da Mahmudiye Caddesi’ndeki bir hırdavatçı dükkânının içerisindeki mallar Türk Hükûmeti tarafından mühürlenerek koruma altına alındı. Sonuç olarak Türk Hükûmeti bu şikâyete karşılık verdiği cevapta; Türk tebaasından olan Gümüşiyan kardeşlerin firari ve kayıp olduklarının polis müdüriyetinin yaptığı tahkikat sonucu anlaşıldığından ve eşyanın henüz kayıt işlemleri yapılmadığı için dükkânın kapısının mühürlenerek koruma altına alındığı belirtilmiştir. Ayrıca 60 İngiliz lirası değerindeki sekiz adet kahve değirmeni bulunduğunu söyleyen İngiliz Zacharias Parkes Limited Şirketinin, söz konusu değirmenlerin ne sebep ve vesikalarla mağazaya konulduğunun ispatı durumunda komisyonca dikkate alınacağı bildirilmişti. Şikâyete konu olan bir diğer husus da Türk tabiiyetinde bulunan Mısıryan’a ait Galata’daki bir yazıhaneydi. Gerek Beyoğlu Emval-i Metruke Komisyonu gerek Tasfiye Komisyonunca henüz işlem yapılmamış olan yazıhanenin yapılacak tahkikat sonucuna göre mal sahibinin kira geliri alacağından istifade etmek için Galata Sulh Mahkemesinde görülen davası üzerine yazıhanede eşyası kaldığını ifade eden İngiliz Morlan and İmpey Limited Şirketinin de mahkemeye müracaatının gerektiği söylenmişti. Asir Efendi Caddesi’ndeki mağaza içinde manifatura eşyası bulunan Yervant Mısıryan’ın mallarına gelince; polisçe yapılan tahkikat sonucu kişinin Türk tabiiyetinde olduğunun anlaşılması üzerine İstanbul Emval-i Metruke Komisyonunca kanunlara uygun olarak el konulduktan sonra müzayede ile

² BOA. HR. İM. 40/12. 24 Ocak 1923.

satılan yüz kalem şahsi eşyasının bulunduğu demir kasa vekiline teslim edilmiştir. İngiliz tabiiyetinde bulunduğu sabit olan şahısların eşyasına ise komisyonca el konulmamıştır³.

Bir diğer talep de Fransa'dan gelmişti. Bursa'da Koza Hanı'nda ticaretle uğraşan Mihail Yavruyan'ın firarı üzerine mağazasındaki eşyasına Emval-i Metruke Komisyonunca el konulduğuna dair Fransız Mümessilliğinin muhtırası devleti harekete geçirmiş, bir an önce gerekli cevabın verilmesi yönünde çalışmalar başlatılmıştı⁴. Yine Şam'da ikamet eden Haik Gazazian'ın Kayseri'de bulunan emlakının emval-i metruke sayılmaması ve kendisine verilmesi yönündeki isteği de Fransız Mümessilliğince takip edilmekteydi.

Sonuç olarak yabancı devletlerin emval-i metruke ile ilgili istek ve müdahaleleri devam ederken, 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Antlaşması imzalandı. Lozan Antlaşması'nda doğrudan Ermenilerle ilgili özel hükümler yer almadı. Uyruluk ve Azınlıklar başlıkları altında Türkiye'de kalan Ermenilerin statüsü, diğer gayrimüslim azınlıklar gibi düzenlendi ve onları da ilgilendiren bir kısım maddeler kabul edildi. Lozan Antlaşması'nın emval-i metruke konusunda getirdiği en önemli karar ise 6 Ağustos 1924 tarihi itibarıyla taşınmaz mallarının başında olan Ermenilere bu malların iade edilecek olmasıydı. Böylece bu tarihte malının başında olan Ermenilerin söz konusu mallarına müdahale de ortadan kalkmış oluyordu.

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması ile hukuki olarak da savaş hâli sona ermiş bulunuyordu. Nitekim emval-i metruke ile ilgili hukuki çalışmalar, Lozan sonrasında da devam etti. Bu doğrultuda iç hukuk düzenlemelerinin ve uygulamalarının Lozan Antlaşması'yla uyumlu hâle getirilmesi için çalışmalar yapıldı⁵. Ancak konunun hukuken çözümü için uğraşılsa bile siyaset ve propaganda aracı olarak sürdürülmeye çalışıldığı görülmektedir.

Lozan Sonrası Emval-i Metruke ile İlgili Düzenleme ve Uygulamalar

1915 yılında başlayan ve tazminat talepleri doğrultusunda günümüze kadar devam eden emval-i metruke konusu, Türk-Ermeni ilişkileri çerçevesinde son yıllarda en çok dikkat çeken konular arasında bulunmaktadır. Bu durum, yoğun bir propaganda faaliyetiyle eş zamanlı olarak Ermenilerin toprak ve tazminat taleplerinin de artmasına sebep olmuştur.

³ BOA. HR. İM. 40/51. 19 Eylül 1923.

⁴ BOA. HR. İM. 127/89. 31 Aralık 1924.

⁵ Lozan sonrası hukuki çalışmalar ve emval-i metruke yargı kararları ile ilgili geniş bilgi için bkz. Veysel Başpınar, "Eşya Hukuku ve Yargı Kararları Açısından Emval-i Metruke", **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. III, Sayı: 1 (2012), s. 61-112.

Lozan Antlaşması'nın hemen öncesinde yapılan 15 Nisan 1923 tarihli kanunun 6. maddesinde; her ne suretle olursa olsun kaybolan, bir yerden ayrılan veya yabancı ve işgal edilmiş ülkelere ya da İstanbul ve bağlı yerlerine kaçanların terk edilmiş taşınır ve taşınmazları, borçları ve alacakları hakkında 26 Eylül 1915 tarihli kanunun uygulanacağı esas alınmıyordu. Böylece bu malların emval-i metruke olarak değerlendirileceği bildiriliyordu. Bu bağlamda Türkiye'den Yunanistan'a firar eden Ermenilerin İzmir'deki bankalarda bulunan mevduatlarını talep etmeleri Maliye Vekâleti ile Başvekâlet arasında çeşitli yazışmalara sebep olmuş, sonuç itibarıyla Yunanistan'a firar eden Ermenilerin İzmir kasalarında mevcut mevduatının iadesinin uygun olmayacağı bildirilmiştir⁶. Ancak daha sonra alınacak bir kararla sadece kaybolan kişilere ait bankalarda mevcut mevduatlara konulan hacizler kaldırılmış, bu mevduatların sahiplerine iadesi kabul edilmiştir⁷.

Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra da konuyla ilgili düzenlemeler devam etmiştir. Savaş sonrasında Türkiye'nin içinde bulunduğu durum; 1923 Türk-Yunan Mübadele Antlaşması ve 1925 tarihli Türk-Bulgar İkamet Sözleşmesi'yle çok sayıda Türk göçmenin Türkiye'ye gelişi, yapılan düzenlemelerde etkili olmuştur. Çünkü gelen göçmen akını karşısında bunların uygun yerlere iskân edilmesi ve ihtiyaçlarının karşılanabilmesi, devletin öncelikli amaçları arasında yer almıştır. Bu amaçla birtakım hukuki düzenlemelere gidilmiş, 9 Aralık 1923 tarihinde, Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti tarafından "*Muhacirlerin Kabul, İaşe, Sevk ve İskânları Hakkında Talimatname*" hazırlanarak uygulamaya konulmuştur⁸.

Bu doğrultuda gelen göçmenlerin iskân ve ihtiyaçlarını sağlamak üzere emval-i metruke mallarından yararlanıldığı görülmektedir. Bunun için öncelikle yapılan çalışmalardan biri, gelecek göçmenler göz önünde

⁶ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, Başbakanlık Muamelât Genel Müdürlüğü Evrakı (BMGM) 30.10/140.1.14. 1923-1924 yılları arası yazışmalar.

⁷ Selahattin Kardeş, "**Tehcir**" ve **Emval-i Metruke Mevzuatı**, Ankara, 2008, s. 8.

⁸ Talimatnamenin birinci kısmında, muhacirler ilk olarak fenni temizlikleri yapılmak üzere tahaffuzhanelere gönderilmiş, Muhtelit Mübadele Komisyonu tarafından ellerine verilmiş kimlikleri ile anarşist, cani, casus ve Yunanlılarla beraber bulunmuş olup olmadıkları kontrol edilmiştir. Böyle kişilerin Türkiye'yi yurt edinmeyerek iade edilecekleri bildirilmiştir. Mübadil olarak kabul edilecek olanlar ise sanat, meslek ve coğrafi konumları göz önüne alınarak sevk edilmişlerdir. İkinci kısımda, bu kişilerin ihraç iskelelerinden iskân mıntukalarına sevk, konak noktalarında ahali hanelerinde misafir edilecekleri belirtilmiştir. Üçüncü kısımda, muhacirlerin sevk edildikleri, köy ve kasabalarda oturmalarının aciliyeti olduğundan bu binaların tamir, meşgul bulunanların ise derhal tahliye edilmesi uygun bulunmuştur. Bu muhacirlerin geçim seviyesini yükseltmek için de tohumluk, çift hayvanı, zirai alet ihtiyaçları hakkında Vekâlete bilgi verilmesi kararlaştırılmıştır (Eda Özcan, "Ahali Mübadelesi ve Yardımların İstanbul Örneği", **ÇTTAD**, C. IX, Sayı: 20-21 (Bahar-Güz 2010), s. 63-64).

bulundurulacak, Ermenilerden ve Rumlardan kalan metruk malların miktarı ve durumlarıyla ilgili bilgi edinilmeye çalışılması olmuştur. Bu amaçla çeşitli bölgelere gönderilen yazılar ile metruk taşınmaz malların tür, miktar ve durumlarına yönelik ayrıntılı cetveller-kayıtlar tutulması ve bunların merkeze gönderilmesi istenmiştir⁹. Bununla birlikte bu istek daha da genişletilerek, Türkiye'nin çeşitli yerlerinde bulunan emval-i metruke miktarını gösterir cetvel ve kayıtların gönderilmesi; bu mallardan muhacir, mülteci, yangınzedeler tarafından kullanılanlar, boş ve meşgul olanlar, memurlar tarafından işgal edilenler, iskân olunabilecek hane ve nüfusun bildirilmesi yazılmıştır¹⁰. Bu istek doğrultusunda merkeze gelen yazılarda söz konusu mallarla ilgili ayrıntılı bilgiler yer almıştır.

Konya'dan gelen yazıda, merkez ve Sille nahiyesinde 59 parça ve 250 dönüm arazinin bulunduğu, ancak kayıtlar net olmadığı için yeniden tetkik edileceği ve Niğde'de Rum ve Ermenilerden kalan arazi miktarı bildirilmiş ve çok sayıda göçmenin iskânına uygun olduğu belirtilmiştir¹¹. Yine Kırşehir Vilayeti dâhilinde bulunan Rum ve Ermenilerden kalan gayrimenkullerle ilgili bir cetvel gönderilmiştir¹². Ankara, Kırşehir ve civarında sonrasında yapılan bir başka çalışma ile metruk mallarla ilgili daha net bilgi sahibi olmak mümkün olabilmiştir. Buna göre, Ankara ve Kırşehir'e bağlı her köyde harap olmuş evlerin bulunduğu, bununla birlikte metruk evlerin sayısı az,

⁹ İskân işlemlerinin düzenli bir şekilde yapılması için tüm illerdeki emval-i metrukenin cins ve miktarının belirlenen cetveller doğrultusunda hazırlanarak en fazla bir ay içinde bildirilmesi istenmiştir (BCA. TİGM. 272.79/72.2.24. 6 Nisan 1924). Birkaç örnek için ayrıca bkz. BCA. Toprak İskân Genel Müdürlüğü (TİGM) 272.12/41.50.7. 1924 yılına ait yazışmalar.

¹⁰ BCA. TİGM. 272.10/2.13.2. (tarih yok). Devlet, emval-i metruke arazilerinin mevcut durumu ve ne kadarının kiraya verildiğinin bildirilmesini de istiyordu. Bu istek üzerine çeşitli yerlerden bilgilendirici yazılar geldi. Örneğin Konya'dan gelen yazıda kiraya verilmiş emval-i metruke arazisi olmadığı, Çorum'dan gelen yazıda, vilayette Rumlardan metruk bütün taşınmazların mübadil muhacirlere verildiği ve ahali elinde bir şey bırakılmadığı, Eskişehir'den gelen yazı da ise 69 dönüm sebze bahçesi ile 236 dönüm tarlanın, 53 hane arasında 19 haneye verildiğinin tahkikat sonucu anlaşıldığı bildiriliyordu. Kıravdan ve Gökçeoğlu ile Ağapınar'daki arazinin mahallerinde hane bulunmamasından ve merkeze uzaklığından dolayı muhacirlerin iskânları için yapılan tekliflerin kabul edilmediği bilgisi veriliyordu (BCA. TİGM. 272.80/3.9.2. 1925-1926 yılları arasındaki yazışmalar). Bununla birlikte mübadillere verilen mallarla ilgili zaman zaman tereddüte düşüldüğü de görülmektedir. Nitekim bunların iskân yerlerinin belirlenmesinde ve kendilerine mal verilirken, öncesinde yaptıkları işler göz önünde bulunduruluyordu. Bu sebeple hangi bölgelerde nasıl geçimlerinin sağlanabileceği araştırılmıştır. Buna göre Eskişehir ve İzmit merkezine yerleştirilecek olanların tüccar ve esnaf, Kütahya'ya geleceklerin sanatkâr, Adapazarı'na geleceklerin de tütün ve ziraatla meşgul olarak mesleklerini sürdürebilecekleri bildirilmiştir (BCA. TİGM. 272.10/2.13.2.).

¹¹ BCA. TİGM. 272.11/17.79.16. 22 Mart 1924.

¹² BCA. TİGM. 272.11/20.98.33. 3 Kasım 1924.

yerleştirilen muhacirler çok olduğu için sıkıntı meydana getirdiği belirtiliyordu. Yozgat'ta artan mübadiller için ziraata elverişli 40 bin dönüm araziden 10 bin dönümünün boş bulunduğu ve yaklaşık 40-50 bin nüfusu barındırabilecek arazinin olduğu bildiriliyordu. Kayseri de ise arazinin durumu ile metruk miktarı ve kaç kişilik muhacir yerleştirilebileceği yapılacak tahkikat neticesinde haber verilecekti. Yapılan inceleme neticesinde metruk Hristiyan hane ve arazisinden başka her köyde Müslümanlara ait metruk arazi de mevcuttu. Örneğin Boğazlıyan kazasında 500'e yakın Müslümana ait metruk arazi mevcut olduğu gibi merkez kaza arazisinin hemen hemen yarısı ekilmemiş durumdaydı¹³.

Bolvadin'den¹⁴ gelen bir başka kayıta ise Ermenilerin terk ettikleri gayrimenkullerin durumu hakkında bilgi verilmiş, iki adet un değirmeni, bağ, sebzelik, fidanlık ve ipek böceği için bir çiftlik, arazi ve hayvanlar için meraya sahip bir çiftlik, Karamık - Karacaören civarında her türlü ürünün yetiştirilebildiği kıymetli 1.000 dönümü aşkın arazi olduğu belirtilmiştir. Henüz muhacir iskânı yapılmayan Bolvadin'e sanatkâr ve çiftçi erbabı olan Drama ve civarından 1.500 hanelik muhacir gönderilebileceği bildirilmiştir¹⁵. Ergani'deki Ermeni emval-i metrukesiyle ilgili de ayrıntılı bir cetvel gönderilmiştir¹⁶. Bazı bölgelerde ise bu malların miktarı ile ilgili ayrıntılı bilgi sahibi olmak mümkün değilken¹⁷, yine bazı yerlerde emlak ve arazilerin tespiti sağlanamamıştır¹⁸.

Kapsamlı çalışmaların yapıldığı yerlerden biri de İzmir'dir. İzmir'de tasfiye ve işe komisyonu memurları tarafından hazırlanan ve "*İzmir ve Civarında Rum ve Ermeni Emval-i Metrukesi Hakkında Alınması Gereken Tedbirlere Dair Rapor*" başlığını taşıyan yazıda, bölgedeki emval-i metruke

¹³ **BCA. TİGM.** 272.12/ 45.77.8. 22 Ağustos 1925; **BCA. TİGM.** 272.12/45.77.21. 27 Ağustos 1925.

¹⁴ Bolvadin'e gelen göçmenler için bir köy inşa edilmesi de gündeme gelmişti. Emval-i metruke arazisi üzerinde yeni bir köy inşa olunabileceği yönündeki yazı üzerine gerekli incelemelerin yapılması istenmiştir. Gelen cevapta, Bolvadin civarında hanesiz üç bin dönümlük emval-i metruke arazisi olduğu ve 40-50 hanelik bir köy kurulabileceği yönünde bilgi verilmiştir (**BCA. TİGM.** 272.80/3.3.6. 23 Şubat 1925).

¹⁵ **BCA. TİGM.** 272.10/2.12.8. 27 Kasım 1923.

¹⁶ **BCA. TİGM.** 272.13/79.2.5. 24 Ağustos 1925.

¹⁷ Merkezden gelen yazılar doğrultusunda yapılan çalışmalar sonucunda bazı bölgelerden bu mallarla ilgili ayrıntılı bilgiler gönderilirken, bazı bölgelerde emval-i metruke miktarı hakkında yeterli bilgi bulunmadığı görülmektedir (**BCA. TİGM.** 272.10/2.13.2.).

¹⁸ **BCA. TİGM.** 272.11/23.120.32. 1924. Bursa'daki emval-i metrukenin miktar ve hâlihazır durumlarının bildirilmesi yönündeki isteğe binaen Beşinci Mıntıka Müdüriyetine gelen yazıda; emval-i metrukenin miktar ve durumlarının tespitinin mevcut kayıtlarla mümkün olmadığından, memurlar görevlendirilerek yapılan tespit çalışmaları sonucu bir cetvelin hazırlanabilmesi mümkün olmuştur (**BCA. TİGM.** 272.11/17.76.5. 13 Şubat 1924).

hakkında bilgi verilmiş, bunlarla ilgili alınması gereken tedbirler ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir¹⁹.

Yapılan bu araştırmalardan sonra gelen göçmenlerin iskân ve iaşesi çerçevesinde emval-i metrukenin kullanımı yoluna gidildiği görülmektedir. Çeşitli bölgelerden gelen talepler de bu doğrultuda değerlendirilmiş, istekler karşılanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Bolu'daki Ermeni emval-i metrukesinin satılmayıp, muhacirlere tahsis edilmesinin uygun görüldüğü bildirilmiştir²⁰. Yine Bilecik'te metruk köylere mübadil göçmen iskân edilmesi ve tamire muhtaç evlerin de süratle onarılması istenmiştir²¹. Zaman zaman kişisel yazışmalar da cevap bulmuş, Kosova muhacirlerinden Hayrullah Efendi'nin İstanbul'da bir Ermeni emval-i metrukesinde iskânının temini isteği kabul edilmiştir²².

Göçmenlerin iskânı gerçekleştirinceye kadar konak noktalarındaki ahali hanelerinde misafir edildikleri görülmektedir. Ancak bu haneler gelen göçmelerin sayısı arttıkça yeterli gelmeyecektir. Bu doğrultuda emval-i metrukenin bunların iskânı gerçekleşinceye kadar kalabilecekleri misafirhane şeklinde kullanıldığı da görülmektedir. Bunun için göçmen misafirhanesi olarak kullanılmaya elverişli binaların kiraya verilmemesi uygun görülmüş²³, İzmir'de ise misafirhane olarak kullanılacak olan otuz adet emval-i metruke evinin tahliyesi istenmişti²⁴.

Devlet bir taraftan göçmenlerin iskânı ile uğraşırken, diğer taraftan da keyfi uygulamaların önüne geçmek adına gerekli önlemleri almaya çalışıyordu. Bu doğrultuda, gelen göçmenlerin ihtiyaçlı olmaları durumuna göre mal temini hususunda öncelik sağlanıyordu. Bunun için göçmenlere emlak verilmeden önce üzerlerinde kayıtlı başka bir emlak olup olmadığı, varsa kıymetlerinin tespiti de yapıлып talepleri ona göre değerlendiriliyordu²⁵. Bazı bölgelerde ise sadece arazi veriliyor, ev isteği karşılanmıyordu²⁶.

Burada dikkat çeken husus, göçmenlerin bu mallardan yararlanması gelişigüzel olmamış, mallarla ilgili ayrıntılı kayıtlar tutulmuştur. Bu amaçla

¹⁹ **BCA. TİGM.** 272.10/2.14.1. 6 Ağustos 1925.

²⁰ **BCA. TİGM.** 272.12/55.136.16. 13 Mart 1927. Birkaç örnek için bkz. **BCA. TİGM.** 272.11/19.90.10. 1 Ağustos 1924; **BCA. TİGM.** 272.12/59.162.2. 28 Haziran 1928.

²¹ **BCA. TİGM.** 272.11/17.77.9. 16 Şubat 1924.

²² **BCA. TİGM.** 272.12/61.175.31. 11 Aralık 1928.

²³ **BCA. TİGM.** 272.11/17.75.11. 3 Şubat 1924.

²⁴ **BCA. TİGM.** 272.11/17.76.14. 11 Şubat 1924.

²⁵ **BCA. TİGM.** 272.13/79.3.18. 1925 tarihli yazışmalar.

²⁶ Yozgat'ta bulunan 41 hanelik Kesriye muhacirlerine Ermeni emval-i metrukesinden yalnız arazi verilip, başka bir yardım yapılmayacağı bildirilmişti (**BCA. TİGM.** 272.12/46.85.13. 9 Kasım 1925).

kendilerine emval-i metrukeden mal verilen göçmenlere bunu gösterir bir vesika verilmiş, yine söz konusu mallardan kime ne kadar verildiği ile ilgili cetveller hazırlanmıştır²⁷.

Lozan sonrası emval-i metrukeden bir diğer kullanımı da savaş yıllarında malları zarar görenler için olmuştur. Aslında başlangıçta devlet bu malların sadece göçmenlere dağıtılmasını uygun bulmuş²⁸, ancak daha sonra görülen ihtiyaç üzerine savaş dolayısıyla malları zarar görmüş kişilerin de bu mallardan yararlanması düşünülmüştür. Konu, Meclisin gündemine taşınmış, Denizli Mebusu Haydar Rüştü Bey'in, muhacirlere dağıtılmayıp devlet elinde kalan metruk mallardan yerli ahaliye verilmesi konusundaki takriri, Meclis tarafından kabul edilmiştir²⁹. Nitekim Mecliste bu malların öncelikli olarak muhacirlere verilmesi gerektiği konusunda ısrar eden mebuslar da olmuştur. Malatya Mebusu Reşit Ağa, savaş dolayısıyla istilaya uğramış ve evleri yıkılmış olanlara emval-i metrukeden tahsisinin uygun olduğunu belirtmekle birlikte, öncelikli olarak muhacirlere verildikten sonra kalacak evlerin, savaşta zarar görenlere verilebileceğini söylemiştir. Yapılan tartışmalardan sonra kabul edilen 13 Mart 1924 tarihli kanunun, "*Mübadeleye gayri tabi eşhasa ait olup Hükûmet yedinde bulunan metruk emlak ve arsa, düşman, usat ve hasbellüzum Hükûmet tarafından hedim ve tahrip veya harp dolayısıyla ihraç edilmiş olan emlak sahiplerine, muhtaç olanlar tercih edilmek şartıyla zayıatlarının derecesi nispetinde tevzi ve temlik olunur*" şeklindeki birinci maddesiyle bu şekilde zarar gören kişilere yardım edileceği bildirilmiştir³⁰. Nitekim kanun, sonrasında yapılacak yardımların hukuki dayanağı olmuş, bu doğrultuda Ermeni olaylarında evi yıkılan ve eşyası gasp edilen polis memuru Mehmet Emin Efendi'nin Urfa'da ev isteğinin karşılanacağı bildirilmiştir³¹. Kasaba (Turgutlu) yangınzedelerinden Nazmiye Hanım'ın bir Ermeni hanesinin kendisine verilmesi yönündeki isteği de kabul görmüştür³².

Devlet, göçmenlere mal verilmesi hususunda gösterdiği hassasiyeti, savaştan zarar görenlerin bu mallardan yararlanması konusunda da göstermiş

²⁷ Denizli'den Dâhiliye Nezaretine, Ermeni emval-i metrukeden hane ve arazinin muhacirlere dağıtımı ile ilgili bir cetvel gönderilmiştir (BCA. TİGM. 272.12/48.92.25. 31 Aralık 1925).

²⁸ Ardahan'da savaş dolayısıyla evleri harap olmuş kişilerin kendilerine emval-i metrukeden hane verilmesi isteğine karşılık; "*muhacir ve mülteci olmayanların emval-i metrukede iskânının caiz olmadığı*" şeklindeki cevapta bu kabildendir (BCA. TİGM. 272.10/2.12.7. 10 Eylül 1923).

²⁹ Tanin, 14 Mart 1924, Sayı: 512.

³⁰ TBMM. Zabıt Ceridesi, 13 Mart 1924, VII, s. 411-420.

³¹ BCA. TİGM. 272.12/41.48.10. 19 Mart 1924.

³² BCA. TİGM. 272.12/52.117.2. 6 Mart 1927. Bir başka örnek için bkz. BCA. TİGM. 272.12/57.149.1. 30 Şubat 1928.

herhangi bir suiistimalin önüne geçmek adına söz konusu kişilerin mallarının savaş yıllarında zarar görüp görmediği konusunda ayrıntılı araştırmalar yaptırmıştır. Bu durum sabit olduğu takdirde emval-i metrukeden yararlanmaları sağlanmış, gelen istekler de bu doğrultuda değerlendirilmiştir. Örneğin İzmir Göztepe’de Ermeni emval-i metrukесinden birden çok haneyi kullanan Süvari İkinci Fırka Kumandanı Mürsel Paşa’nın yangınzedeliği araştırılmış, söz konusu hanelerden yalnız 14 bin lira kıymetindeki hane ve bahçenin kendisine terki ile 7 bin lira kıymetindeki hane ve bahçenin geri alınarak müzayede ile satılması uygun görülmüştür³³.

Ayrıca verilecek mülklerin, bu haneleri talep eden kişilerin ikamet ettikleri yerde olması şartı esas alınmış, böylece yerli olmayan kişilerin eline geçmesine engel olunmuştur³⁴. Aksi durumda gelen istekler geri çevrilmiştir. İzmit’in Karamürsel’e bağlı Tavşanlı iskelesinde yanan un fabrikalarına karşılık Akşehir’de Ermeni emlakı verilmesine dair İbrahim Ethem ve İdris Hıfzı’nın istekleri, burada ikamet etmedikleri için kabul görmemiştir³⁵. Ancak eğer kişinin yaşadığı yerde metruk ev bulunmuyorsa o zaman farklı bir yerde ikameti mümkün olabilmiştir. Bozüyük’te istila sırasında evi yakılan Şerife Hanım’ın Ermeni emval-i metrukесinde iskânı isteğine binaen, Bozüyük’te bir Ermeni hanesi bulunmadığı için kendisinin Bursa’da bir Ermeni hanesine iskânının uygun olduğu bildirilmiştir³⁶.

Gerek gelen göçmenler gerek yangınzedeler için verilen bu mülkler bedelsiz olmayıp, belirlenen değer üzerinden müzayede yolu ile satışları yapılmış ya da kiraya verilmiştir. Bu bağlamda İzmir Vilayetine, İzmir’deki Köprülü muhacirlerinden Bekri Ali oğlu Ahmet Ağa’ya 3.065 lira değerindeki Ermeni emval-i metrukесinden bir hanenin³⁷, Manisa yangınzedelerinden Mehmet Sadık kızı Ayşe’ye Ermenilerden kalan hanenin 1.460 liraya³⁸, Aydın’ın Reşadiye Mahallesi’ndeki hanenin de yangınzedelerden İsmail oğlu İbrahim’e 1.125 liraya borçlandırılarak satılmasının uygun olduğu bildirilmiştir³⁹.

³³ BCA. TİGM. 272.10/2.14.4. 1 Haziran 1928.

³⁴ BCA. TİGM. 272.11/22.115.14. 19 Mayıs 1927.

³⁵ BCA. TİGM. 272.12/45.78.1. 28 Haziran 1925.

³⁶ BCA. TİGM. 272.12/42.53.10. 16 Ağustos 1924.

³⁷ BCA. TİGM. 272.12/57.147.22. 8 Ocak 1928.

³⁸ BCA. TİGM. 272/12/57.148.4. 11 Ocak 1928.

³⁹ BCA. TİGM. 272.12/57.148.20. 8 Şubat 1928.

Emval-i metruke mallarına göçmenlerin ve yangınzedelerin yerleştirilmesi öncelik taşıyordu⁴⁰. Nitekim metruk araziden satılmasına lüzum görülenlerin satışa çıkarılmadan önce o bölgelerde iskân edilmiş göçmenlere teklif edilmesi isteniyordu⁴¹. Önceliği göçmenler⁴² ve yangınzedeler oluştururken, bölge halkının da zaman zaman müzayedelere katılarak mal satın almasına izin veriliyordu. Bölge halkı tarafından satın alınmasına rağmen ihtiyaç durumunda bu malların yeniden müzayedeye çıkarılarak satışı mümkün olabiliyor, bu durum halkın şikâyetlerine sebep oluyordu. Böyle bir örnek Manisa'ya bağlı Turgutlu kazasında yaşanmış, daha önce müzayedeye ile satılmış arsaların Maliye Nezaretinin yeniden müzayedeye çıkarılması isteği üzerine Manisa'dan Dâhiliye Nezaretine ve TBMM'ye bir itiraz yazısı gönderilmişti. Aslında bu arsalar 1923 senesinde Maliye Nezaretinin emriyle satışa çıkarılmış, bölge halkı beş - altı yüz liraya satın alarak üzerinde dükkân yapmışlardı. Ancak bu arsalar yangınzedelere satılmak üzere tekrar müzayedeye çıkarılmıştı. Bu durum dükkânlar için çok para harcayan halkın, yapılan muameleyi adil bulmadıklarına dair şikâyetle bulunmalarına sebep olmuş, yerel idareyi konuyla ilgili nasıl bir muamele yapması gerektiği hususunda tereddüte düşürmüştü⁴³. Tokat'ta ise emval-i metruke dükkânları daha önce bölge halkına kiraya verilmiş, ancak sonrasında muhacirlere verilmek üzere kira mukavelelerinin feshi söz konusu olmuştu. Bu durumda kiracılara 10 bin liralık bir meblağın iadesi gerektiğinden ve vilayetin bunu ödeyecek gücünün olmaması dolayısı ile Hazinesinin zararına olacağından, henüz kiraya verilmemiş olanların bunlara tahsisi yönünde bir istek gelmişti⁴⁴.

Yine yapılan satışlar hususunda dikkat çeken bir diğer durum da, satışların bazen taksitle yapılıyor olmasıdır⁴⁵. Yapılan bu satışlarla ilgili dönemin gazete haberlerinde ilanların yer aldığı görülmektedir. İstanbul Defterdarlığınca verilen ilanda, firari Mamas oğlu İstapan'dan metruk

⁴⁰ Düzce'de Ermeni emval-i metrukesinden olan ve içinde muhacir oturan bir hanenin ihalesinden vazgeçilerek hukuki düzenlemelere uygun olarak göçmenlere tahsisi isteniyordu (BCA. TİGM. 272.12/57.149.5. 22 Ocak 1928).

⁴¹ BCA. TİGM. 272.11/21.106.11. 1925.

⁴² Önceliği göçmenler oluşturmasına rağmen bazı bölgelerde bu malların Maliye tarafından göçmenlerin gelişi beklenmeden satışa çıkarıldığı ve bu durumun şikâyetlere sebep olduğu anlaşılmaktadır. Böyle bir şikâyet Adana'dan gelmiş, vilayetten gelen yazıda; vilayetin izni olmaksızın mübadil ve muhacir yerleştirilmesi gereken Ermenilerden metruk arazi ve emlakın Adana Defterdarlığınca satılmaya devam edildiği, bu nedenle mübadillere verilen malların daha sonra satıldığı anlaşıldığı, bu tür işlemlerin ve satışların acilen men edilmesi isteği bildirilmiştir (BCA. TİGM. 272.12/59. 160. 12. 1928 tarihli yazışmalar).

⁴³ BCA. TİGM. 272.12/43.64.12. 22 Ocak 1925.

⁴⁴ BCA. TİGM. 272.11/21.103.1. 23 Ağustos 1925.

⁴⁵ BCA. Bakanlar Kurulu Kararları (BKK.) 30.18/23. 21.19. 10 Nisan 1927.

Beyoğlu'nda 4.500 lira değerindeki evin, ilki peşin olmak üzere sekiz sene taksitle satılmak üzere müzayedeye çıkarılacağı haber veriliyordu⁴⁶. Nitekim taksitleri ödenmeyen mülklerin yeniden müzayedeye çıkarılması da mümkün olabiliyordu. Aynı zamanda kira bedellerinin ödenmesinde de sıkıntılar çıkabiliyordu. Bölgesel çözümler bulmaya çalışan devlet, konuyla ilgili yazışmalar yapıyor, gerektiğinde kira ertelemesine gidiyordu. Bu doğrultuda Reşadiye ve Germencik'teki emval-i metrukeden incir bahçelerinin kiracılarından kira bedelinin dörtte birinin alınıp, geri kalanının bir yıl süreyle ertelenmesi yönündeki teklif, İcra Vekilleri Heyetinin 13 Mart 1924 tarihli toplantısında kabul edildi⁴⁷. Daha sonra incir bahçeleri gibi üzüm bağları kira bedellerinin de aynı şekilde dörtte birinin alınıp, geri kalanının bir yıl süreyle ertelenmesi karara bağlandı⁴⁸. Hükûmet, sonrasında bu kararı daha da genişleterek, 8 Ekim 1924 tarihinde kabul edilen "*Bazı Muhacirine Tasfiye-i Katiyeye Değın İcar Mukabilinde Emval İta ve Bedeli İcarının Tecili Hakkındaki Talimatnamenin Meriyete Vazına Dair Talimatname*"⁴⁹ ile kira bedellerinin alınmasını bir süreliğine erteledi. Ayrıca taşınmaz emval-i metruke ve milliyenin kiraya verilme şekillerine dair bir yönetmelik hazırlanarak yürürlüğe konuldu⁵⁰.

Satışlar, bazen de emval-i metruke sahiplerinin devlete ve resmî kurumlara borçlarını ödemek üzere yapılıyordu. Zira Ermenilerin devletin yanı sıra pek çok kişi ve şirkete de borçları bulunmaktaydı. TBMM'de yapılan bir görüşme esnasında Erzurum Mebusu Salih Efendi bu noktaya dikkat çekerek; ticaretle uğraşan Ermenilere % 2 faizle para verildiğini, örneğin onların Erzurum'da, toplam 220.000 lira tüccar ve sermayedara borçlarının bulunduğunu belirtiyordu⁵¹. Bu doğrultuda mal satışı yapılırken, ucuz fiyatlarla elden çıkarılması sahiplerinin ve devletin zararına olacağından, borcun tasfiyesi için satışların ertelenmesi yoluna gidilebiliyordu⁵². Konuyla

⁴⁶ İkdâm, 4 Ekim 1925, Sayı: 10235. Emval-i metruke olarak değerlendirilip satışı yapılan mallar arasında sadece Ermenilere ait olanlar bulunmayıp, Müslümanlara ait malların da yer aldığı görülmektedir. Nitekim İstanbul Defterdarlığının verdiği aynı satış ilanında, Kuruçeşme'de Hacı Şevket Bey'e ait bakkaliye eşyasının satışının yapılacağı da bildiriliyordu.

⁴⁷ **BCA. BKK.** 30.18/9.17.7. 13 Mart 1924.

⁴⁸ **BCA. BKK.** 30.18/9.26.7. 19 Mayıs 1924.

⁴⁹ Zehra Aslan - Gülşah Kurt Güveloğlu "Ermeni Emval-i Metrukelerine Dair Alınan Kararlar ve Ermeni Cemaati İle İlişkiler (1923-1938)", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. XVI, Sayı: 33 (Güz 2016), s. 166.

⁵⁰ **BCA. BKK.** 30.18/16.78.16. 20 Aralık 1925.

⁵¹ Nevzat Onaran, **Emval-i Metruke Olayı Osmanlı'da ve Cumhuriyette Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi**, İstanbul, 2010, s. 135.

⁵² **BCA. TİGM.** 272.11/20.101.21. 16-17 Aralık 1924.

ilgili hassasiyet gösterilmesine rağmen satışlarda bazen hukuksuzluklar yaşanabiliyor, bu durum yeni tedbirlerin alınmasına sebep oluyordu⁵³.

Hükûmet, yapılan muamelelerin hukuka uygun olması için pek çok bölgeyle gerekli yazışmaları yapmış, aksi bir durumun yaşanmaması için uyarılarda bulunmuştur⁵⁴. Hatta bu malların korunması için de önlemler almış, bazı yerlerde emval-i metrukeden boş kalan binaların korunması adına ne kadar ücretle kaç bekçi istihdam edileceğinin bildirilmesini istemiştir⁵⁵. Tüm önlemlere rağmen bazı bölgelerde suistimallerin önüne geçilememiş, bölge halkının bu mallardan kanun dışı kullanımı da gerçekleşmiştir. Böyle bir durum Sivas'ın Gemerek ilçesinde yaşanmış, Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazı ile şikâyetle bulunulmuştu. Buna göre; Gemerek ilçesinde Ermenilerden metruk sulak ve kıraç olmak üzere iki türlü arazi olduğu, bunlardan sulak arazinin büyük çoğunluğunun yerli ahali tarafından işgal edildiği, muhacirlere ise düzenlemelere uygun olarak sulak araziden verilmesi gerekirken, her haneye on - on beş dönümden ibaret yirmişer tarla verilebildiği ve geri kalanın haklarının kıraç araziden tahsis edildiği belirtiliyordu. Bununla birlikte sulak arazinin müzayede yolu ile satışına yerli ahali tarafından engel olunduğu konusunda duyulan rahatsızlık da dile getiriliyor, oysa hazinenin menfaati de düşünülerek, muhacirlere evvela sulak araziden verilmesiyle bunların kısa sürede üretici duruma getirilebileceği, aksi takdirde Hükûmetin seneye bunların iaşelerini dâhi karşılamak zorunda kalacağı bildiriliyordu. Buna karşılık yerel idare birtakım tedbirler almak zorunda kalmış, Hükûmetin konuyla ilgili yaptığı hukuki düzenlemeleri tatbik ederek, gereksiz yapılan arazi işgallerinin önüne geçmiş ve yine işgal ettikleri süre için belirlenen bedellerin de halktan tahsisine başladığını belirtmiştir⁵⁶. Bursa'dan gelen

⁵³ Böyle bir durum Urla'daki emval-i metruke bağlarının dağıtım ve satışında yaşanmış, yapılan yolsuzlukları teftiş için maliye ve mülkiye müfettişlerinin gönderilmesi istenmişti (BCA. TİGM. 272.12/49.99.21. 1926 yılına ait yazışmalar).

⁵⁴ Bu malların muhacirler arasında da bazı hukuksuz kullanımının olduğu görülmektedir. Böyle bir durum Bursa'da meydana gelmiş, Orhangazi'nin Cedit nahiyesinde emval-i metruke malzemeleriyle ev inşa ederek satan Süleyman Sırrıyla ilgili yapılan tahkikat neticesinde; emval-i metruke malzemeleriyle ev inşa edip 600 lira karşılığında satmakla kalmayan bu kişinin, aynı malzemeyle başka bir arsa üzerinde tekrar ev yapmaya başlaması üzerine Maliye tarafından takibe uğramış ve sonuç olarak iskân yeri Karacabey'e nakledilmişti (BCA. TİGM. 272.12/43.59.17. 22 Aralık 1924). Yine Adapazarı'nda Balkan Harbi muhacirlerinden ve mübadeleye tabi İşkodralı Ömer Bey'in Adapazarı'nda yerleştirildiği bir Ermeni evini kiraya verdiğinin anlaşılmasına rağmen, evin geri alınmadığı ve oğullarının emval-i metrukeye ait kiremitleri çalmalarından dolayı açılan soruşturmayı boşa çıkarmak için çabaladıkları bildirilmişti (272.1.2/43. 61. 33. 1925 tarihli, bölgeyle yapılan çeşitli yazışmalar).

⁵⁵ BCA. TİGM. 272.11/16.64.4. 1 Şubat 1923.

⁵⁶ BCA. TİGM. 272.12/49.101.23. 9 Ağustos 1926.

yazıdan ise merkez vilayet ve çevresinde emval-i metruke hanelerini işgal edenlerle diğer bazı kimselerin bu hanelerin eşyalarını yetkileri dışında kullandıkları ve haneleri tahrip ettikleri, Tasfiye Komisyonlarının emirlerine uymayarak muhacirlerin ihtiyaçlarına rağmen haneleri ve inşaat malzemelerini sattıkları, bazı taraflarda birçok tahribat ve suistimal meydana geldiği haber alınmıştı. Bunun üzerine gerekli tahkikatın yapılarak bu hanelere kimler tarafından ve ne gibi tahribat yapıldığının bildirilmesi istenmiştir⁵⁷.

Bazı bölgelerde de bu malların memurlar tarafından işgal edildiği görülmüş, böyle durumlarda söz konusu evler öncelikli olarak mübadillere tahsis edilmek üzere olduğundan, bu gibi evlerde oturan memurlarının tahliyesi istenmiş, oturmaya devam edenler hakkında soruşturma başlatılacağı bildirilmiştir⁵⁸. Bu doğrultuda Balıkesir’de ve Edremit’te vali ve mıntika müdürlerinin işgal ettikleri emval-i metruke evlerini muhacirlere verilmek üzere boşaltmaları istenmişti⁵⁹. Bazı durumlarda da işgal eden memurlardan söz konusu malların kira gelirlerinden üç katı daha fazla para alınmasına karar verilmiştir. Bu bağlamda Balıkesir ve Adana’da memurların işgalinde bulunan emval-i metrukeye ait evler için kira gelirlerinin üç katı üzerinden bedel alınması, İcra Vekilleri Heyetinin 18 Mayıs 1927 tarihli toplantısında kabul edilmiştir⁶⁰.

Gelen göçmen ve savaş yıllarında zarar görmüş kişilerin ihtiyaçları öncelik oluştururken, yine bu yıllarda devleti uğraştıran hususlardan biri de “*şark mültecileri*” sorunudur⁶¹. Bilindiği üzere Birinci Dünya Savaşı

⁵⁷ **BCA. TİGM.** 272.1/17.75.16. 3 Şubat 1925.

⁵⁸ **BCA. TİGM.** 272.11/17.79.24. 25 Mart 1924; Devletin bu uyarıları üzerine bazı bölgelerde ayrıntılı çalışmalar yapılmış, bilumum memur, zabita ve askerlerin işgal etmekte oldukları emval-i metruke hanelerini belirten cetveller hazırlanmıştı. Bu çalışmaların yapıldığı yerlerden biri de Adana’ydı. Adana’da daha önce emval-i metruke hanelerinde kiracı olarak oturan emekli askerlerin, kanun gereğince bu hanelerde sadece mübadeleye tabi kişilerin ve yangınzedelerin oturabileceği gerekçesiyle kiracı olarak oturamayacakları ve bu haneleri kullanamayacakları bildirilmişti (272.11/16.69.4. 29 Kasım 1923). Sonrasında Adana’da bilumum memur, asker ve zabitan tarafından kullanılan emval-i metruke hanelerinin miktarını bildiren ayrıntılı bir cetvel hazırlanmış, buna göre; hanenin ait olduğu vilayet, kaza veya mahallesi, hane numarası ve müştemilatı, emval-i metrukenin Rum veya Ermenilerden mi kalmış olduğu, işgal edenin ismi ve şöhreti, aile nüfusu, ne zamandan beri işgal edildiği gibi bilgiler yer almıştı (**BCA. TİGM.** 272.11/19.96.19. 9 Ekim 1924). Bir başka örnek için bkz. **BCA. TİGM.** 272.11/19.96.1. 1 Ekim 1925.

⁵⁹ **BCA. TİGM.** 272.11/17.78.16. 13 Mart 1925.

⁶⁰ **BCA. BKK.** 30.18/24.31.16. 18 Mayıs 1927.

⁶¹ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Tuncay Ögün, **Vilayat-ı Şarkîye Mültecileri Unutulmuş Bir Göç Trajedisi (1915-1923)**, Ankara, 2004; Erol Kaya, **Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele’de Türk Mültecileri Vilayât-ı Şarkîye ve Aydın Vilayeti Mültecileri (1915-1923)**, Ankara, 2007.

sırasında Rusya tarafından işgal edilen Osmanlı topraklarından iç bölgelere göç etmek zorunda kalan kişiler “*şark mültecileri*” olarak isimlendirilmiştir. Rusya ile imzalanan ateşkes anlaşması sonrası şark mültecilerinin kendi topraklarına geri dönüşü de önemli bir göç hareketliliği yaratmıştır. Üstelik yollarda perişan olan mülteciler memleketlerine vardıklarında açlık ve sefalet ile karşı karşıya kalmışlardır. Şark mültecilerinin bu durumu yıllarca devam etmiş, Cumhuriyet idaresi de bunların iskân ve iâşe sorunlarıyla ilgilenmek zorunda kalmıştı. Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1923 tarihli Meclis konuşmasında, şark vilayetleri mültecilerinin memleketlerine iadesi ve oradaki halka yapılacak yardımlara değinmiştir. Mustafa Kemal’in bu konuşması dâhilinde, şark mültecileriyle ilgili olarak 1923 tarihinde kabul edilen kanuna göre, Rus istilâsına maruz kalan doğudaki halktan bu istilâ sebebiyle iç bölgelere göç etmiş olanların, memleketlerine iadeleri için bütçeye 150.000 liralık tahsisat konulmuştur⁶². Bununla birlikte sadece geri dönenlerin değil gittikleri bölgelerde ikamete devam etmek isteyenlerin de iskânı sorun olmuştur. Her hâlükârda şark mültecilerinin iskânını sağlamak için bu dönemde emval-i metrukeye başvurulduğu görülmektedir. Bunlara verilen emval-i metrukenin türü, numarası, önceki sahibi, miktarı, hangi tarihte tahsis edildiği ve şu anki sahibi gibi bilgilerin yer aldığı ayrıntılı cetveller hazırlanmış⁶³, bu doğrultuda vilayetlerden gelen istekler kabul görmüştür⁶⁴. Örneğin şark illeri mültecilerinden bir kısım ailenin Niğde’de yirmi yedi hanelik emval-i metrukeye iskânlarının temin edilmesi istenmiş, Niğde’nin bu isteği Hükûmet tarafından olumlu karşılanmış ve Dâhiliye Nezareti söz konusu ailelerin iskânına izin vermiştir⁶⁵. Yine Van’ın Erciş mültecilerinden eşi İstiklal Savaşı’nda şehit düşen İsmail kızı Rabia Hanım’a Konya’da Ermeni emval-i metrukesinden bir hane tahsis edilerek iskân edilmesi istenmiştir⁶⁶.

Lozan sonrası emval-i metrukenin devletin birtakım ihtiyaçları doğrultusunda kullanıldığı ve bazı resmî kuruluşlara ve çeşitli kurumlara bedeli karşılığında kiralandığı ya da satıldığı da görülmektedir. Bu amaçla, hukuki düzenlemeler yapılmış, İcra Vekilleri Heyetince, kiralanan hükûmet dairelerinin, devleti masraftan kurtarmak üzere göçmenlerin oturduğu ve iskâna uygun olmayan büyük emval-i metruke binalarına nakledilerek kullanılması yönünde bir tezkere kabul edilmiştir⁶⁷. Bu doğrultuda emval-i

⁶² Muhammed Sarı, Atatürk Dönemi’nin İskân Politikasında İç İskâna Yönelik Çalışmalar (1923-1938), *CTAD*, Sayı: 14 (Güz 2011), s. 108.

⁶³ *BCA. TİGM.* 272.12/47.86.6. 26 Kasım 1925.

⁶⁴ *BCA. TİGM.* 272.11/22.115.17. 25 Nisan 1927.

⁶⁵ *BCA. TİGM.* 272.12/50.109.5. 21 Aralık 1926.

⁶⁶ *BCA. TİGM.* 272.12/54.133.7. 20 Ağustos 1927.

⁶⁷ *BCA. BKK.* 30.18/ 9.21.4. 3 Nisan 1924.

metrukeden Sahakyan Hanı'nın, resmî daire olarak kullanılması için Gaziantep İktisat Müdürlüğüne tahsis edildiği görülmektedir⁶⁸. Kayıtlardan resmî daire olarak kullanılacak yerler arasında Müslümanlardan kalan metruk malların da olduğu dikkat çekmektedir.⁶⁹.

En çok satış yapılan kurumlardan biri de Türk Ocaklarıdır. 1 Nisan 1925 tarihinde çıkarılan bir kararname ile emval-i metrukeden bazı bina, arsa ve emlakın belirlenecek bedel karşılığında Türk Ocaklarına verilmesi kabul edilmiş, hangi Türk Ocağına hangi bina, arsa ve emlakın verileceği tek tek belirtilmiştir⁷⁰.

Emval-i metrukenin spor kulüplerinin ihtiyaçları doğrultusunda kullanıldığı da görülmektedir. Emval-i metrukeden bir bahçe, bina ve arsanın belirlenecek fiyatla Trabzon İdman Ocağına satılması yönündeki istek, Meclisin 3 Ağustos 1924 tarihli oturumunda kabul edilmiştir⁷¹. Yine bir başka yararlanma şekli olarak, Amasya'da Musiki Heyetinin faaliyetlerini sürdürdüğü emval-i metruke binasının, adı geçen heyete belirlenecek bedel karşılığında kiraya verilmesi uygun görülmüştür⁷².

Emvali metrukenin bir diğer kullanımı da okul binası şeklinde olmuştur. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan itibaren eğitim kurumlarının oluşturulması ve yaygınlaştırılması için yoğun bir çaba sarf edecektir. Ancak savaştan yeni çıkmış Türk ekonomisinin kısa sürede ülke genelindeki okul ihtiyacını karşılaması mümkün değildi. Üstelik gelen göçmenlere de eğitim imkânlarının sağlanması gerekiyordu. Daha önce yapılan uygulamalarda Maarif Nezaretine devredilen binaların okul binası olarak kullanılması yoluna gidilmişti. Ancak daha ihtiyaçlı kalabalık şehirlerde metruk evlerin de okul olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu tür mülklerden yararlanılması hususunda ise sadece kullanım hakkı esas alınıyor, farklı istekler reddediliyordu. Bu konuda İzmir'den Maarif Vekâletine gelen yazıda, kalabalık nüfuslu ve önemli bir şehir olan İzmir'de okul binasına duyulan ihtiyaç dolayısıyla iki yıldır okul olarak kullanılan Rum ve Ermenilerden

⁶⁸ **BCA. BKK.** 30.18/14.41.18. 24 Haziran 1925.

⁶⁹ **BCA. BMGM.** 30.10/139.996.9. 6 Mart 1926.

⁷⁰ **BCA. BKK.** 30.18/13.27.20. Bu doğrultuda Bayburt'taki Ermeni emval-i metrukesinden bir kısım arsanın, Türk Ocağına satılması uygun bulunmuştur (**BCA. BKK.** 30.18/21.64.1.12 Ekim 1926).

⁷¹ **BCA. BKK.** 30.18/10.37.17. 3 Ağustos 1924. İdman Ocakları için emval-i metrukeden mal isteği sonraki dönemlerde de gündeme geldi. Türkiye dâhilindeki İdman Ocaklarına emval-i metrukeden bedelsiz veya bedeli karşılığında bir bina tahsisi isteği kanunen uygun bulunmayarak, ancak satış ihalesine katılmaları durumunda isteklerinin karşılanacağı bildirildi (**BCA. BMGM.** 30.10/144.35.2. 12 Ocak 1926).

⁷² **BCA. BKK.** 30.18/12.72.17. 27 Ekim 1925.

metruk bazı evlerin, belirlenecek bir ücretle il özel idaresine devri yönündeki isteği nezaretler arası yazışmalara sebep olmuştu. Maarif Vekâletinin söz konusu evlerin devri yönündeki isteğine karşılık verilen cevapta, bu emlakın bedel karşılığında Maarif idaresine terk ve tahsisinin mümkün olmadığı bildirilmişti⁷³.

Emval-i metruke malları arasında çok sayıda kitap ve risale gibi yayınlar da mevcuttu. Osmanlı döneminde yapılan düzenlemeler doğrultusunda bu tür malzemelerin Maarif Nezaretine devredilmesi kabul edilmişti. Lozan sonrasında da bu malların satışı uygun bulunmayıp, Maarif Nezaretine devredilerek, zaman zaman umumi kütüphanelerin ihtiyaçları için kullanılması yoluna gidilmiştir⁷⁴.

Dönemin en büyük ihtiyaçlarından biri de şüphesiz hastanelerdi. Fiziki şartları zaten kötü olan mevcut hastanelerin sayısı, ihtiyaca cevap verebilecek düzeyde değildi ve yeni hastanelere gerek duyulmaktaydı. Bu ihtiyaç doğrultusunda hastane olarak kullanılan emval-i metruke binaları da mevcuttu. Kozan'da Ermenilerden kalan dokuz odalı bir evin hastane olarak kullanılması için mahalli Sağlık Müdürlüğü emrine verildiği görülmektedir⁷⁵.

Lozan sonrası emval-i metrukenin göçmenlerin, savaşta zarar gören kişilerin ve devletin bazı ihtiyaçları doğrultusunda kullanımına gidilmiştir. Bununla birlikte metruk mallarla ilgili birtakım çalışmalar ve hukuki düzenlemeler yapıldığı görülmektedir. Bu süreçte devletin emval-i metruke ile ilgili yaptığı önemli çalışmalardan biri, söz konusu malların tamirine yönelik olmuştur. Emval-i metruke hanelerinin bir kısmı savaş dolayısıyla harap olmuştu. Özellikle Rus işgaline uğramış ve onların geri çekilmesiyle yerlerini bıraktıkları Ermenilerin amansız saldırısına maruz kalmış doğu illeri açısından durum daha da kötüydü. Örneğin Erzurum ve ilçelerinde işlenebilir arazi ve emval-i metruke miktarı hakkında merkeze gönderilen yazıda, vilayet ve bağlı yerlerinde boş metruk arazinin 50 bin kişiyi ve 100 kadar hayvanı barındırabilecek durumda olduğu, fakat işgal dolayısıyla binalar tahribata uğradığı için iskân faaliyetlerinin mümkün olmadığı bildiriliyordu⁷⁶.

Devlet öncelikli olarak nerede ne kadar tamire muhtaç bina olduğunun tespitine girişmiş ve bunların tamiri için gerekli masrafların çıkarılması

⁷³ **BCA. BMGM.** 30.10/140. 2. 2. 31 Aralık 1925.

⁷⁴ İzmir Metruk Mallar Müdürlüğü'nde bulunup Vilayet Defterdarlığınca satışa çıkarılan kitapların satılmayarak, Ankara'da yapımı düşünülen Umumi Kütüphane için Maarif Vekâletine devredilmesi İcra Vekilleri Heyetince kabul edilmiştir (**BCA. BKK.** 30.18/20.37.19. 7 Haziran 1931).

⁷⁵ **BCA. TİGM.** 272.11/20.99.7. 5 Kasım 1924.

⁷⁶ **BCA. TİGM.** 272.12/45.77.20. 27 Ağustos 1925.

konusunda yerel idarelerden çalışma yapmasını istemiştir⁷⁷. Bununla birlikte bu gibi harap olmuş binaların durumu bazı bölgelerde yerel idarelerin tereddüde düşmesine sebep olmuş ve merkezden nasıl hareket edilmesi gerektiği sorulmuştur. Buna karşılık harap durumda olup kiralari imarlarını karşılamayan emval-i metrukenin yıkım ve tamiri hakkında hukuki bir düzenleme yapılincaya kadar emval-i metruke binalarına dokunulmaması istenmiştir⁷⁸. Ancak gelen göçmenlerin sayısının gün geçtikçe artması, devleti bazı tedbirler almaya itmiştir. Daha önce hazırlanan ve söz konusu metruk binaların tamirini de kapsayan talimatnameye ek olarak 11 Ekim 1923 tarihli İcra Vekilleri Heyeti'nin onayı ve İmar ve İskân Komisyonları aracılığıyla binaların çatı aktarması, kapı ve pencere tamiri vb. küçük onarımı ile uğraşmıştır⁷⁹. Daha sonra alınan bir başka kararla da, göçmenler için gerekli haneler yeterli gelmediği durumlarda emval-i metruke binalarından enkaz ve satılanların bedelleriyle yine bu hanelerin tamiri uygun görülmüştür. Satışlardan gelen para yeterli gelmediği durumlarda ise tamir bedeli için söz konusu malların sahibi adına sarf edilmek üzere ilgili vekâlete avans suretiyle ödeme yapılmıştır⁸⁰.

Metruk binaların tamiri konusunda iş gücü olarak, gelen muhacirlerden faydalandığı da görülmektedir. 6 Aralık 1923 tarihinde Muğla Valiliğinden Mübadele İmar ve İskân Vekâletine gönderilen bir yazıda, bölgede usta bulunamadığından terkedilmiş evlerin tamiratının yapılamadığı bildirilmişti. Bunun üzerine Vekâlet, Muğla yöresinde terk edilmiş evlerin tamiratında çalıştırılmak üzere muhacirlerden usta olanların tespit edilerek iskân için bu bölgeye gönderilmesini kararlaştırmıştır⁸¹.

Lozan sonrası emval-i metrukeyle ilgili hukuki düzenlemelere devamla 15 Nisan 1925 tarihinde, 13 Mart 1324 tarihli kanunun birinci ve ikinci

⁷⁷ İzmit'te tamir edilecek binaların keşiflerinin şimdiden yapılması istenirken (**BCA. TİGM.** 272.80/3.2.7. 8 Ocak 1925), tamamlanan çalışmalar sonucunda Kütahya'dan merkeze gönderilen yazıda, mevcut emval-i metruke hanelerinde yapılacak tamirat ve bunlar için gerekli tahmini meblağ gösteren bir liste sunulmuştur (**BCA. TİGM.** 272.80/3.2.6. 12 Ocak 1925).

⁷⁸ **BCA. TİGM.** 272.80/3.1.11. 28 Ocak 1923. Konya'da ise harap binaların belediyece yıkıldığı haber alındığından; emval-i metrukeden yıkılmaya yüz tutmuş olanların yıkım şekli ve elde edilecek meblağ ile diğerlerinin acilen onarımı hakkında gönderilecek talimatnameye göre hareket edilmesi isteniyordu (**BCA. TİGM.** 272.80/3.1.8. 26 Kasım 1923).

⁷⁹ Kemal Arı, "1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir'de Mübadil Göçmenler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. VI, Sayı: 18 (Temmuz 1990), s. 645.

⁸⁰ **BCA. BKK.** 30.18/8.45.16. 9 Ocak 1924.

⁸¹ Bayram Akça, "Lozan Antlaşması'ndan Sonra Muğla Vilayeti'ne Gelen Balkan Muhacirleri'nin İskânı" Meselesi" **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)**, Sayı: 21 (Güz 2008), s. 22.

maddelerinin değiştirilmesi hakkında dört maddelik yeni bir düzenlemeye gidildi⁸². Yapılan değişiklikten sonra kanunun birinci maddesi, emval-i metrukenin Hükümet tarafından satılması ve gelirinin savaşta zarar gören kişilere zararları nispetinde verilmesi esasına dayanıyordu. Yine ikinci maddede yapılan değişiklik ile de söz konusu malların 1914 yılı başlangıcındaki yani savaş başlamadan önceki değerleri dikkate alınarak, daha sonra Maliye bütçesinden tahsis edilip sahibinin cari hesabına kaydedilerek, bedelleri faiziyle birlikte hesaplanmak üzere Ziraat Bankasına veriliyordu. Böylece malların hem savaştan önceki değerleri dikkate alınıp hem de faizleri de hesaplanarak sahiplerinin zarara uğramaması esas alınıyordu.

Kabul edilen kanun doğrultusunda sadece mübadeleye tabi olmayan şahısların değil, mübadil şahıslardan kalan malların da satışına gidildi. Bu bağlamda 1925 tarihli bir kayıttan, mübadeleye tabi şahıslara ait metruk emlak ve araziden muhacirlere verilenler dışında kalan ve istifade imkânı bulunmayan dört buçuk milyon liralık miktarının satıldığı, mübadil olmayanlardan metruk emlak ve arazilerin de satılarak tutarının harp esnasında meskence zarar görenlere verilmesi kararının alındığı görülmektedir. Söz konusu emlaktan bazılarının ilgili vekâletlere devri konusunda isteğin de bu doğrultuda kabul edilmediği anlaşılmaktadır⁸³.

Lozan sonrası emval-i metruke düzenlemelerinde, daha önceki kanun çalışmalarına atıfta bulunarak bazı değişikliklere de gidilmişti. Lozan öncesinde kabul edilen 15 Nisan 1923 tarihli kanun çalışmasının 6. maddesinde; her ne suretle olursa olsun kaybolan veya bir yerden ayrılan veyahut yabancı ve işgal edilmiş ülkelere veya İstanbul ve bağlı yerlerine kaçanların terk edilmiş taşınır ve taşınmazları, borçları ve alacakları hakkında 26 Eylül 1915 tarihli kanunun uygulanacağı esas alınıyor, bu malların emval-i metruke olarak değerlendirileceği bildiriliyordu. Ancak daha sonra bu kanunda geçen “her ne suretle olursan olsun” tabiri sakıncalı bulunmuş ve 20 Temmuz 1924 yılında kabul edilen bir kararname ile Anadolu’da ikamet ettiği yerden Hükümetin iznini alarak ayrılanların mallarının, terk edilmiş mallardan sayılmaması kabul edilmiştir. 12 Kasım 1924 tarihinde ise kararnamede geçen “Anadolu” tabirinin Edirne ilini kapsayıp kapsamadığı noktasında bazı tereddütlerin oluşması üzerine Anadolu tabirinin “Türkiye” olarak değiştirilmesine karar verilmişti. Ancak 15 Nisan 1923 tarihli kanun kapsamında yapılan değişiklikler bunlarla da sınırlı kalmamıştı⁸⁴.

⁸² **TBMM. Zabıt Ceridesi**, 15 Nisan 1925, XVIII, s. 56-62.

⁸³ **BCA. BMGM.** 30.10/140.2.2. 31 Aralık 1925.

⁸⁴ Ömer Bağcı, **Emval-i Metruke Mevzuatı Çerçevesinde Taşınmazların Hukuki Durumu ve Tasfiyesi**, Ankara, 2016, s. 90-91.

20 Temmuz 1924 tarihli kararname hükümlerinde söz konusu tarihten, yani 20 Temmuz 1924 tarihinden önce Hükûmetin izniyle başka yere gidenlerin mallarının, terk edilmiş sayılacağı görüşüne varılmıştı. Şöyle ki, Ankara’da Mari adında bir kadının Hazine aleyhine açmış olduğu “müdahalenin önlenmesi” davasının yapılan yargılama sonucunda, söz konusu kişinin İstanbul’a gidip dönmesi kaybolma mahiyetinde olmadığından, taşınmaz mallarına Hazinenin müdahalesinin önlenmesine dair Ankara Asliye Hâkimliğinden verilen kararı içeren ilâm Yargıtay tarafından onaylanmıştı. Her ne kadar bu karar sadece bu meselede uygulanacak olsa da, sonra diğer mahkemelerin de bu karar doğrultusunda karar vereceklerinin düşünülmesi üzerine yeni bir hukuki düzenlemeye gerek duyulmuş ve 18 Ocak 1925 tarihinde bir kararname kabul edilmiştir. Bu kararname ile ticaret veya diğer bir husus dolayısıyla ve Hükûmetin iznini alarak aile fertlerini buldukları mahalde bırakıp geçici olarak giden ve dönenlerin mallarına emval-i metruke gibi muamele yapılması uygun görülmemiştir. Bu sebeple Lozan Antlaşması’nın yürürlüğe konulduğu tarihten önce, hükûmetin izniyle giden ve dönenlerin mallarına, el konulmamış ve müdahale edilmemiş ise, bundan sonra müdahale edilmemesi, Lozan Antlaşması’nın yürürlüğe konulduğu tarihten sonra, önceden Hükûmetin izniyle İstanbul’a veya memleketin diğer mahalline giden ve dönenlerin taşınmazlarına el konulduğu hâlde, Hükûmetçe el koyma işleminin kaldırılmış ve sahipleri bugün mallarının başında ise, bu gibi malların sahiplerine iadesinin uygun olacağı düşünülmüştür. Ayrıca Cumhuriyet Hükûmetinin izniyle seyahat etmiş olanların mallarının emval-i metrukeden sayılamayacağı kararlaştırılmıştır. Ancak bu kararnamede geçen “Cumhuriyet Hükûmetinin izniyle seyahat etmiş olanların mallarının emval-i metrukeden sayılamayacağı” ifadesinden Cumhuriyet’in ilanından önce, Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin izniyle seyahat etmiş olanların hariç tutulduğu gibi bir anlam çıkarılması üzerine, 5 Şubat 1925 tarihinde kabul edilen ve “*Lozan Antlaşmasının Kabul Edildiği Tarihten Sonra Gitmiş Olanların Taşınmazlarına Müdahale Edilmemesi Hakkında Kararname*” ile duruma açıklık getirilmiştir⁸⁵.

15 Nisan 1923 tarihli kanundan hareketle 30 Eylül 1925 tarihinde kabul edilen bir başka kararname ile de kaybolan, firari veya ayrılan kişilerin madenler imtiyaz ve hisselerine dair yeni bir düzenleme yapıldı. Nitekim devletin hükmü altında bulunan maden kaynakları konusundaki yaklaşımı, emval-i metruke kapsamındaki madenler için de bağlayıcı olmuştur. Bu doğrultuda “*Kayıp Kişilere Ait Madenler İmtiyaz, Hisse ve Haklarının Feshi ve İptali Hakkında Kararname*” ile 15 Nisan 1923 tarihli kanunun altıncı ve ikinci maddeleri gereğince kaybolan, ayrılan veya kaçanların bütün taşınır ve

⁸⁵ Kararname ile ilgili geniş bilgi için bkz. Kardeş, a.g.e., s. 131-139.

taşınmaz malları, Maliye Hazinesi adına kayıtları yapılarak takdir olunacak bedellerinden tasfiyeden sonra kalacak miktarının sahipleri adına emaneten gelir kaydı açıklanmış olmasından dolayı, bu gibi kişilerin uhdesinde bulunan madenler imtiyaz, hisse ve hukukunun fesih ve iptali ile bunların keşfedilmiş madenlere dâhil edilmesi kabul edilmiştir⁸⁶. Burada dikkat çeken husus, söz konusu kişilere ait maden imtiyazlarının Osmanlı döneminde ve bu dönemin maden hukukuna dayanan düzenlemeler⁸⁷ doğrultusunda verildiğidir. Sevk ve iskân sonrası yerlerini terk ederek kaybolan, kaçan ve ayrılan bu kişilerin madenlerle ilgili imtiyazlardan doğan vergi yükümlülüklerini ve hukuki sorumluluklarını yerine getiremeyecekleri muhakkaktır. Bu sebepten devlet kararnameyle, söz konusu kişilerin yükümlülüklerini yerine getirmeyi üstlenmeyi ve onların haklarını korumayı amaçlamıştır. Bu şekilde hem bu madenler üzerindeki hakların ortada kalması hem de ilgili kişiler üzerinde yeni yükümlülüklerin doğması da önlenmiştir. Nitekim 15 Nisan 1923 tarihli kanuna dayanarak söz konusu kişilere ait malların emval-i metruke olarak değerlendirileceği ve tasfiyeye tabi tutulacağı belirtilmekle birlikte, bu uygulama onların madenler imtiyaz ve haklarına da teşmil edilmiştir. Bunların gelirleri ise yine kişi adına emaneten saklı tutulmaktadır.

Lozan sonrası emval-i metruke ile ilgili yapılan çalışmaların bir yönü de, Türk ekonomisi ile ilgili olmuştur. Kuruluşunu takiben millî bir ekonomi oluşturmayı hedefleyen Türkiye Cumhuriyeti, kurumlaşmaya da büyük önem vermiştir. Bu doğrultuda Türklere ait müesseselerin çoğalması ve ticaretin gelişmesi amacıyla yapılan çalışmalara, emval-i milliye ile birlikte emval-i metrukedenin de konu olduğu görülmüştür. 22 Şubat 1926 tarihinde “*Emval-i Milliye ve Metrukeden veya Mazbut Vakıflardan Bazı Müessesat ile Belediyelere Satılabilecek Arazi ve Arsalar Hakkında Kanun*” adlı düzenleme yapılmıştır⁸⁸. Kanunla, kamuya yararlı müesseseler ile belediyelere, ticaret, sanayi ve ziraat odaları ile borsalara ve Hükûmet tarafından vücuda getirilecek fabrika ve müesseselere emval-i milliye ve metrukeden arazi ve arsaların İcra Vekilleri Heyeti kararıyla belediye idare heyetlerince belirlenecek bedel karşılığında satılabileceği kabul edilmiştir.

⁸⁶ **BCA. BKK.** 30.18/16.67.8. 30 Eylül 1925.

⁸⁷ Osmanlı Devleti’nde madenler Tanzimat öncesinde kanunnamelerle, Tanzimat’tan sonra ise 1861 tarihinde çıkarılan ve 1868, 1869, 1873, 1887 ve 1906 yıllarında değişikliğe uğrayan Maden Nizamnamesi hükümleriyle işletilmiştir (Osmanlı Devleti’ndeki maden işletmeciliğinin hukuki statüsü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Özkan Keskin, “Osmanlı Devleti’nde Maden Hukukunun Tekâmülü (1861-1906)”, **OTAM**, Sayı: 29 (Bahar 2011), s. 127-143; Fahrettin Tızlak, “Osmanlı Devleti’nde Madencilik”, **Osmanlı**, C. 3 (1999), s. 313-317; Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. 2, S:1 (1943), s. 118-126).

⁸⁸ **TBMM. Zabıt Ceridesi**, 22 Şubat 1926, I, s. 265-267.

Kanun maddeleri tartışılırken Aydın Mebusu Mithat Bey kaybolan kişilerden kalan metruk malların bu kanun hükmünde değerlendirilmemesi gerektiği şeklinde bir öneride bulunmuş, ancak teklifi kabul edilmemiştir. Ticaret Vekili Ali Cenani Bey ise, söz konusu kurumların artık Sanayii ve Maadin Bankası tarafından yaptırılacağı için kanunun ilk maddesinde geçen “*Hükümet*” kelimesinden sonra “*Sanayii ve Maadin Bankası*” ifadesinin getirilmesi teklifinde bulunmuş ve bu teklif olumlu karşılanmıştır.

Yapılan bu hukuki düzenleme doğrultusunda çok sayıda satış gerçekleşmiştir⁸⁹. Örneğin İcra Vekilleri Heyetinin 5 Haziran 1927 tarihli kararname ile Malatya’da “*mübadeleye gayr-i tabi şahıslardan Ermeni Bedros’tan metruk olup Hükümetçe 6 Ağustos tarihinden önce elde edilen bir tarlanın, 22 Şubat 1926 tarihli kanuna uygun olarak vilayet idare heyetince belirlenen 185 lira bedel mukabilinde bina yapılmak üzere Hilal-i Ahmer Cemiyetine satılması*” yönündeki teklifi kabul edilmiştir⁹⁰. Aynı kanun doğrultusunda Eskişehir’de Belediye civarında bulunup Hükümetçe 6 Ağustos 1924 tarihinden önce elde edilmiş olan metruk iki arsanın 40 kuruş karşılığında Hilal-i Ahmer Cemiyetine satılması isteği İcra Vekilleri Heyetinin 5 Haziran 1927 tarihli toplantısında uygun bulunmuştur⁹¹. Yine Emval-i metrukeden Paşa Kavakları mevkiinde bulunan beş dönüm tarlanın Debbaghane kurulmak üzere bedeli karşılığında Antalya Belediyesi adına verilmesi, İcra Vekilleri Heyetinin 13 Temmuz 1927 tarihli toplantısında⁹², Kaller Mahallesi’ndeki arsalar ile Kalhane civarındaki su değirmeninin Ergani Bakır Türk Anonim Şirketine satışı yönündeki teklif de İcra Vekilleri Heyetinin 10 Nisan 1927 tarihli toplantısında kabul edilmiştir. Kayıtlardan da anlaşıldığı gibi satışların yapılmasında, İcra Vekilleri Heyetinin onayı ve söz konusu malların elde ediliş tarihinin 6 Ağustos’tan önce olması dikkate alınmıştır⁹³.

Türk ekonomisini ve sanayisini geliştirmek için devletin gerçekleştirdiği önemli adımlardan biri de, Teşvik-i Sanayi Kanunu’nu çıkarmak olmuştur. Ekonomik yapısını millî bir ekonomi politikası çerçevesinde güçlendirmeyi ve sanayi yatırımı yapacak işletmelere muafiyet, imtiyaz ve teşvik sağlamayı amaçlayan kanun, yerli sanayiyi teşvik için önemlidir. Bu kanunun

⁸⁹ Söz konusu satışların, 22 Şubat 1926 tarihli kanun çalışmasından önce de yapıldığı kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda Adana’da emval-i metrukeden bir binanın belirlenecek bedel ile Pamuk Borsası’na satılması uygun bulunmuştur (BCA. BKK. 30.18/10.41.10. 25 Ağustos 1924).

⁹⁰ BCA. BKK. 30.18/24.36.7. 5 Haziran 1927.

⁹¹ BCA. BKK. 30.18/24.36.8. 5 Haziran 1927.

⁹² BCA. BKK. 30.18/24.23.4. 13 Temmuz 1927.

⁹³ BCA. BKK. 30.18/23.22.6. 10 Nisan 1927.

uygulanması çerçevesinde emval-i metruke binalarının da zaman zaman kullanıldığı görülmektedir. Bu doğrultuda Samsun'da emval-i metrukeden bir bina ve arsanın Fabrikatör Çakıroğlu Arif'e Teşvik-i Sanayi Kanunu gereğince satılması yönündeki isteği tetkik edilmiş ve binanın altı seneden beri bu kişinin elinde olup pek çok tamirat ve tadilat masrafı yapılmak ve makine tesisatı kurulmak suretiyle demir ve ahşap imalathanesi hâline getirilerek bölgenin zirai sahadaki ihtiyaçlarını, yabancı mamulâtlarının ithalatını önemli ölçüde etkileyecek şekilde temin ettiği gibi, darüleytamlardan alınacak kişilerin kendi hayatlarını kazanarak faal hâle gelmelerine, sanatkârların yetişmesine, demiryolu inşaat ve tesisatı ile bölgenin sanayi ve zirai ihtiyacı itibarıyla hizmet edeceğinden, bina ve arsanın on senede ödenmek üzere 28.500 lira bedel ile satışı uygun bulunmuştur⁹⁴.

Emval-i metrukeyle ilgili dönem içerisinde yapılan bir diğer önemli çalışma da 13 Mart 1926 tarihli kanundur. "*Mübadeleye Gayri Tabi Eşhastan Metruk Olup Hakkı İskâna Haiz Olanlara Verilmiş ve Verilecek Emvali Gayrimenkule Hakkında Kanun*" adlı düzenleme ile emval-i metrukeye daha önce iskân edilmiş olanlara verilen mallarla ilgili birtakım düzenlemeler getirilmiştir⁹⁵. Böylece kanun çalışması ile emval-i metrukeden yararlanan kişilerin bu malların ellerinden alınması ile yaşayabilecekleri mağduriyetlerin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Mallardan elde edilecek gelirler ise yine esas sahiplerinin cari hesaplarına aktarılacaktır. Ayrıca malların yapılacak değer belirlemelerinde 1915 yılının esas alındığı dikkat çekmektedir. Kanun, yayınlamasından hemen sonra uygulama alanı bulmuş, Eskişehir'deki Ermeni mallarından daha önce göçmenlere satılıp taksitleri ödenemeyen ve tekrar müzayedeye çıkarılan hanelerin satılmasından vazgeçilerek muhacirlere verilmek üzere iskâna açılması uygun görülmüştür⁹⁶.

İç hukukun Lozan Antlaşması'na uyumlu hâle getirilmesi doğrultusunda yapılan düzenlemelerden biri de, 13 Haziran 1926 tarihli talimatname idi. Talimatnamenin birinci maddesine göre, Lozan Antlaşması'nın ilgili hükümlerine göre Antlaşmanın yürürlüğe girdiği 6 Ağustos 1924 tarihinden sonra emval-i metrukeye el konulmasının gerektiği, ikinci maddeyle el koymanın yani malların terk edilmişliğini Hükûmetçe resmen öğrenmenin, 6 Ağustos 1924 tarihinden önce ise işlemin sonuçlandırılacağı belirtiliyordu. Üçüncü madde ile de el koyma işleminin, yani malların terk edilmişliğini

⁹⁴ **BCA. BKK.** 30.18/27.79.5. 22 Ocak 1928.

⁹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. **TBMM. Zabıt Ceridesi**, 13 Mart 1926, XXIII, s. 160-161.

⁹⁶ **BCA. TİGM.** 272.12/60.168.4. 24 Temmuz 1928.

Hükûmetçe öğrenmenin, 6 Ağustos 1924 tarihinden sonra olması hâlinde ise farklı uygulamalara gidilecekti⁹⁷.

Böylece mallara el konulabilmesi için malların metruk hale geldiğinin Hükûmetçe 6 Ağustos 1924 tarihinden önce öğrenilmiş olması gerektiğinin altı çizilmiştir. Eğer Hükûmet bir malın emval-i metruke olduğunu 6 Ağustos 1924 tarihinden sonra öğrenmişse, malları sahiplerine veya vekillerine iade edecektir. Yapılan bu hukuki düzenlemeyle birlikte mallarla ilgili yapılacak işlemlerde 6 Ağustos 1924 tarihinin dikkate alındığı kayıtlardan da anlaşılmaktadır. Nitekim böyle bir durum Bursa'da yaşanmış, mübadil göçmenlere verilmek istenen Yavruyan oğlu Minas'a ait tarlaya söz konusu tarihten sonra el konulduğu için, yapılan işlem kabul görmemiş, tarlanın sahibi adına emaneten idare edilmesi istenmiş ve muhacirlerin iskânına imkân olmadığı belirtilmiştir⁹⁸.

Söz konusu hukuki düzenleme sonraki çalışmalarla daha da pekiştirilmiş, 1 Ağustos 1926 tarihli bir diğer kararname ile İstanbul ahalisinden olup firar etmemiş ve kaybolmamış Ermenilerin İstanbul sınırları dışındaki Kartal ve Pendik gibi mahallerde bulunan emvaline el konulması uygun görülmemiştir⁹⁹. Yine yapılan bir diğer çalışmayla da 13 Haziran 1926 tarihli talimatnamenin birinci ve ikinci ve maddeleri, 17 Temmuz 1927 tarihli kararname ile değiştirilmiştir. Yapılan değişiklik sonrasında söz konusu talimatnamenin 1. ve 2. maddeleri birleştirilerek tek madde halinde yeniden düzenlenmiş, 3. maddesi ise değiştirilmiştir. Yapılan değişiklik sonrasında talimatnamenin 1. ve 2. maddeleri birleştirilerek¹⁰⁰; "26 Eylül 1915 ve 15 Nisan 1923 tarihli kanunlar gereğince Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe konulmasından önce emval-i metrukeden sayılması gereken taşınmazlar hakkında, emval-i metruke gibi işlem yapılmasına devam olunur. Şu kadar ki söz konusu Sulh Antlaşması'nın yürürlüğe konulduğu tarihe kadar, Hükûmetçe tasarrufuna acele edilmemiş olduğu hâlde, mahallerine dönen

⁹⁷ Buna göre; a) Söz konusu malların sahipleri, malının bulunduğu mahalde ise kendisine, malın sahibi mevcut olmayıp vekili var ise vekiline iade ve teslim olunacak, şayet mal sahibinin vekili de bulunmazsa bu durumda sahipleri adına devletin genel hükümlerine göre Hükûmetçe idare edilecekti. b) Söz konusu emval-i metruke olan taşınmazlar göçmenlere tahsis veya tefviz edilmiş ise tahsis olunduğu tarihteki değerinin, mevcut bulunduğu mahalde peşin para ile gerçekleşen emlak satışları fiyatına göre idare heyetlerince takdir olunarak sahiplerine ödenecekti. c) Söz konusu mallar satılmış ise sahibi, satış bedelini ancak satış şartları dairesinde alabilecek, malların sahibi buna rıza göstermezse genel kanuni hükümlere göre ilgili mahkemelere müracaat etmekte serbest olacaktı (Kardeş, a.g.e., s. 164-165).

⁹⁸ **BCA. TİGM.** 272.12/56.144.11. 1927 yılında yapılmış çeşitli yazışmalar.

⁹⁹ **BCA. BKK.** 30.18/20.49.14. 1 Ağustos 1926.

¹⁰⁰ Kardeş, a.g.e., s. 141-142.

sahipleri tarafından işgal veya idare edilmekte olan emval-i metrukeye idari bir tedbir olmak üzere hükûmetçe müdahale edilmez” şeklinde düzenlenmiştir.

Bu madde ile Lozan öncesi emval-i metruke olarak değerlendirilen mallarla ilgili aynı düzenlemenin devam edeceği, Lozan’ın yürürlüğe konulduğu tarihe kadar Hükûmetçe herhangi bir müdahalede bulunulmamış mallara ise müdahale edilmeyeceği kabul edilmiştir.

Üçüncü maddede yapılan değişiklik ile de birinci maddenin ikinci fıkrası gereğince müdahale edilmemesi gereken emval-i metruke hakkında; emval-i metrukenin sahiplerine iade ve yönetmelik tarihine kadar 13 Haziran 1926 tarihli yönetmeliğe uygun yapılmış işlemlerin geçerli olacağı belirtilmiştir.

17 Temmuz 1927 tarihli kararnameye ek olarak 24 Ekim 1927 tarihinde, Lozan’ın yürürlüğe girmesinden sonra taşınmazları emanete bırakılmış olan kayıp kişilerin, alacaklarını hükme bağlayan bir kararname daha çıkartılmıştır. Kabul edilen bu kararlar, malını emanete bırakmış olanların alacaklarının Hazine tarafından takip ve tahsil edilmesi önlenmiştir¹⁰¹.

Yapılan düzenlemelere uygun olarak hareket eden Ermenilerin malları üzerindeki haklarının devam ettiği kayıtlardan anlaşılmakta, Lozan sonrası mallarının gelirlerinden faydalandıkları görülmektedir. Böyle bir örnek, Paris’te ikamet eden Madam Horop Simpatyan’ın İstanbul’daki gayrimenkul gelirlerinin kendisine gönderilmesi isteği durumunda ortaya çıkmıştır. Simpatyan, İstanbul’daki Emval-i Eytam İdaresi ile Beytülmal Müdüriyeti nezdinde bulunan mallarının kira gelirlerinden 200 lirasını zaruri ihtiyaçları için istemiş, bunun üzerine istenen para, Emval-i Eytam İdaresince, Osmanlı Bankası vasıtasıyla banka irsali 105 kuruşluk gönderme masrafları çıkarıldıktan sonra kendisine verilmek üzere Paris Şehbenderliğine ulaştırılmıştır.¹⁰² Simpatyan’ın mal gelirleriyle istekleri devam etmiş, yine aynı kurumlar tarafından 1927 yılında kendisine veya vasisi Takohi (?) Simpatyan’a teslim edilmek üzere 84 lira 55 kuruşluk kira gelirleri, masrafları çıkarıldıktan sonra 84 lira olarak gönderilmiştir¹⁰³.

¹⁰¹ Aslan - Kurt Güveloğlu, *a.g.m.*, s. 168.

¹⁰² **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)**, **Hariciye Nezareti İstanbul Murahhashı (HR. İM.)**, 190/63. 29 Haziran 1926; **BOA. HR. İM.** 193/2. 8 Temmuz 1926; **BOA. HR. İM.** 196/55. 21 Ağustos 1926; **BOA. HR. İM.** 195/74. 24 Ağustos 1926; **BOA. HR. İM.** 199/51. 18 Eylül 1926; **BOA. HR. İM.** 200/2. 23 Eylül 1926; **BOA. HR. İM.** 205/4. 27 Kasım 1926; Temizguney, *a.g.e.*, s. 342.

¹⁰³ **BOA. HR. İM.** 205/48. 2 Aralık 1926; **BOA. HR. İM.** 209/7. 16 Ocak 1927; Temizguney, *a.g.e.*, s. 342.

Dönem içinde yapılan bir diğer çalışma da, Ermeniler tarafından öldürülen veya herhangi bir mağduriyet yaşayanlara yapılan yardımlar oldu. Konuyla ilgili ilk düzenleme 27 Temmuz 1922’de yapıldı. Görev bölgesinde sevk ve iskâna tabi olan Ermenilere kötü muamele edip, mallarını gasp etmekle suçlanan ve Nemrut Mustafa Paşa başkanlığındaki Divan-ı Harpte yargılanarak idama mahkûm edilen Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey’in ailesine maaş bağlandı. Hükûmet Kemal Bey’in ailesine sonraki dönemlerde Ermenilerden kalan bazı gayrimenkuller de verdi. Bu konuda asıl önemli çalışma, 31 Mayıs 1926 tarihli “*Ermeni Suikast Komiteleri Tarafından Şehit Edilen veya Bu Uğurda Suveri Muhtelifle ile Duçarı Gadrolan Ricalin Ailelerine Verilecek Emlâk ve Arazi Hakkında Kanun*” adlı düzenleme oldu. Kanun, İttihat ve Terakki’nin Ermeniler tarafından şehit edilen önde gelen mensuplarının ve Ermenilerin sevk ve iskânı esnasındaki uygulamalarından dolayı haksız şekilde suçlanarak idam edilen devlet görevlilerinin ailelerine, Türkiye’yi terk etmiş olan Ermenilere ait mallardan yirmi bin lira değerinde gayrimenkul verilmesini öngörüyordu. Kanun metninde, Ermeniler tarafından öldürüldükleri veya ölümlerine Ermeniler sebep oldukları için ailelerine firari Ermenilerin mülkleri verilecek 12 kişilik bir liste bulunuyordu¹⁰⁴.

Denizli Mebusu Haydar Rüştü Bey ve arkadaşlarının teklifi ile gündeme gelen kanun görüşmelerinde, “*Ermeni suikast komiteleri tarafından şehit edilen rical ve efradı-ı ailesi*” başlığı ile sunulan ve 12 kişinin adının yer aldığı cetvelde eksiklikler olduğu ve listeye ilaveler yapılması gerektiği belirtilmiştir. Yine görüşmeler sırasında hayli tartışmalar yaşanmış, farklı fikirler ortaya atılmış, bazı değişiklikler yapılması istenmiştir. Bu düşüncelerden biri de Sinop Mebusu Recep Zühtü Bey’e aittir. Zühtü Bey, kanunda geçen söz konusu kişilere para verilmesine karşı çıkmış, sadece emlak olarak verilmesi gerektiğini söylemiştir. Zühtü Bey ayrıca konuşmasının devamında;

“... Bendeniz düşünüyorum, biz bu kanunu kabul ederken hıdematı vataniyeden ziyade suikastçı Ermenilere bir mukabele istihdaf ediyoruz bunu, münhasıran hıdematı vataniye endişesiyle yaptığımız vakit düşünülecek ve söylenecek pek çok sözler vardır. Çünkü memleketin her tarafı birçok fedakârların eytamı ile doludur. Binaenaleyh; biz bunu mukabele bilmisil mülahazasıyla yaptığımız için “emvali milliyeden” kaydının ilgasıyla “firari Ermeniler emvali metrukesinden verilir”

¹⁰⁴ Murat Bardakçı, *İttihatçının Sandığı, İttihat ve Terakki Liderlerinin Özel Arşivlerindeki Yayınlanmamış Belgeler İle Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Ermeni Gayrimenkulleri Konusunda Alınmış Bazı Kararlar*, İstanbul, 2014, s. 27, 29.

ibaresinin eklenmesini teklif etmiştir¹⁰⁵. Erzincan Milletvekili Abdülhak Bey ise özellikle bölgede Ermeni zulmüne uğramış çok ailenin bulunması sebebiyle “*umuma teşmil*” edilmesini teklif etmiş, fakat Meclis bu teklifi reddetmiştir. Görüşmelerde dikkat çeken bir diğer husus da, sevk meselesi sebebiyle İngilizlerin baskısıyla kurulmuş olan Divan-ı Harp Mahkemelerinin yaptığı yargılamalar ve verdiği kararların eleştirilmesi, “*salben (haksız yere)*” idam edilenlerin şehit olarak kabul edilmesi olmuştur¹⁰⁶.

Sonuç olarak kabul edilen kanunla¹⁰⁷ söz konusu ailelere yardım yapıldı. Ermeni komitacıları tarafından şehit edilenlerden Cemal Paşa'nın Yaveri Nusret Bey'in varislerine, İstanbul'da firari Ermeni şahıslardan metruk gayrimenkul verilmesi sağlandı¹⁰⁸. İstanbul Beyoğlu'ndaki Viçin Hokoçyan'dan kalma dükkân ve arsa, Ermeni komitecileri tarafından şehit edilen Cemal Paşa'nın varislerine¹⁰⁹ bırakıldı. Yine Divan-ı Harpte yargılanarak tutuklanan, ardından firar ve intihar eden Doktor Reşit'in ailesine bir ev ve dükkânın verilmesi isteği kabul edildi¹¹⁰. Talat Paşa'nın eşi Hayriye Hanım'a verilmesi kararlaştırılan 20 bin liralık emlaktan, 10 bin liralık kısmının Hayriye Hanım'ın isteği ile Talat Paşa'nın kız kardeşi Kamile Hanım'a verilmiş¹¹¹, kalan 10 bin liralık kısmı yerine de Hocapaşa'da bulunan, Selanik Bankası binasındaki Topalyan Karnik'ten metruk olup devlete kalan hissenin verilmesi uygun görülmüştür¹¹². Bununla birlikte listede adı olmayan kişilerin ise aynı haklardan yararlanmasına izin verilmemiştir. Nitekim Ermeni suikast komitecilerinden Nişan Nehriyan tarafından şehit edilen Bilecik Belediye Doktoru Cafer oğlu Mehmet Ferit'in ailesine emlak ve arazi verilmesi konusunda yapılan teklif¹¹³, söz konusu kişinin listede adı olmadığı gerekçesi ile reddedilmiştir¹¹⁴.

1928 yılına gelindiğinde gerek nakledilen şahıslardan ve gerekse firari veya kayıp şahıslardan kalan mallarının akıbetini tam olarak çözmek amacıyla¹¹⁵ 28 Mayıs 1928 tarihli “*Mübadil, Gayrimübadil, Muhacir ve*

¹⁰⁵ TBMM. Zabıt Ceridesi, 29 Mayıs 1926, XXV, s. 601-605.

¹⁰⁶ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Erdal Açıkse, “Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Ermeni Komiteleri Tarafından Şehit Edilenlerin Ailelerine Yaptığı Yardımlar”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 6 (Yaz 2002), s. 84-94.

¹⁰⁷ TBMM. Zabıt Ceridesi, 29 Mayıs 1926, XXV, s. 645-646.

¹⁰⁸ BCA. BKK. 30.18/25.49.19. 30 Ağustos 1927.

¹⁰⁹ BCA. BKK. 30.18/25.49.8. 30 Ağustos 1927.

¹¹⁰ BCA. BKK. 30.18/8.7.7. 12 Şubat 1930.

¹¹¹ BCA. BKK. 30.18/5.47.15. 16 Eylül 1929.

¹¹² BCA. BKK. 30.18/86.31.4. 9 Nisan 1939.

¹¹³ BCA. BKK. 30.18/26.62.6. 13 Kasım 1927.

¹¹⁴ BCA. BKK.30.18/27.79.15. 8 Şubat 1928

¹¹⁵ Suat Şimşek, “Emval'i Metruke ile İlgili Olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde Açılacak Davaların Muhtemel Sonuçları”, *Adalet Dergisi*, Sayı: 49 (2014), s. 201.

*Saireye Kanunlarına Tefvikan Tefviz veya Adiyen Tahsis Olunan Gayrimenkul Emvalin Tapuya Raptına Dair Kanun*¹¹⁶ ile taşınmaz malların iadesi uygulamasına son verilmiştir. Memleketinde mallarını terk etmiş mübadillerle gayri mübadil, göçmen, mülteci, aşiret üyeleri ve yangın afetine maruz kalmış kimselere iskân ve borçlanma kanunları gereğince taşınmazlar için verilecek olan geçici tasarruf belgelerinin değiştirilerek sahipleri adına ve hazine menfaatine birinci derece ipotekli tapu senedi verileceği kabul edilmiştir. Bu kanunun yürürlük tarihinden itibaren altı ay¹¹⁷ içinde, malların mülkiyetini almak için ispatlayıcı evraka dayanarak müracaatta bulunmayan mübadillerin müracaatlarının geçerli olmayacağı belirtilmiştir. Ancak bu süre içinde Muhtelit Mübadele Komisyonuna müracaat etmiş olanların mübadilliklerinin adı geçen komisyonca daha sonra kararlaştırıldığı takdirde, bu madde hükmünün karar tarihinden itibaren başlayacağı, tapu ve vergi kıymetleri iki bin liradan on bin liraya kadar olan taşınmazları, valilerin onaylaması şartı ile illerin tefviz¹¹⁸ komisyonlarının kesin tefvize yetkili olduğu, bu suretle tefviz olunan malların tapuya bağlanacağı, daha fazla kıymete sahip olan malların kesin tefvizi ve tapu senedinin verilmesinin Dâhiliye Nezaretinin onayına bağlı olduğu belirtilmiştir.

Kanunun altıncı maddesi, mübadeleye tabi şahıslardan metruk olanlar hariç olmak üzere bütün emvali metrukenin bu kanun yürürlüğe girdiği tarihe kadar tefviz edilmiş veya edilmek üzere bulunmuş olanlardan geriye kalan kısmının Maliye Hazinesine intikal ettiğini öngörmüştür. Kanunun yedinci maddesi ise emvali metruke olması nedeniyle Hazinece el konulmuş veya konulacak malların, Hazine uhdesinde kalmış veya mübadillere dağıtılmış olup olmadığına bakılmaksızın eski sahiplerine iade edilemeyeceğini, bunun yerine eski maliklere, bu taşınmazların kayıtlı değerlerinin Maliye Hazinesinden ödeneceğini hüküm altına almıştır. Böylece emvali metruke olması nedeniyle el konulan bir taşınmazın artık eski sahibine geri verilmesi mümkün değildir.¹¹⁹

¹¹⁶ **TBMM. Zabıt Ceridesi**, 24 Mayıs 1928, I, s. 353-355.

¹¹⁷ Kanun Mecliste görüşülürken, yürürlük tarihinden itibaren üç ay içinde müracaatta bulunulması öngörülmüş, ancak İstanbul Mebusu Hüseyin Bey'in üç aylık sürenin çok az olduğunu belirterek altı ay olarak değiştirilmesini teklif etmiştir. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya da altı ayın daha uygun olduğu şeklinde görüş belirtmiştir. Bunun üzerine kanun maddesindeki müracaat süresi altı ay olarak değiştirilmiştir (**TBMM. Zabıt Ceridesi**, 24 Mayıs 1928, I, s. 354).

¹¹⁸ Tefviz: İhale etme; bir taşınmazı belli bedel karşılığında üçüncü kişinin üzerinde bırakma.

¹¹⁹ Şimşek, **a.g.m.**, s. 201; Ali Elbeyoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Tapu ve Emval-i Metruke**, Ankara, 2014, s. 14.

Yapılan düzenleme, farklı yorumları da beraberinde getirmiştir. Suad Bertan, söz konusu düzenlemelerin sosyal birtakım düşüncelerle kabul edildiğine işaret etmektedir¹²⁰. Bertan;

“Hazineye intikal etmiş malların bir yurda muhtaç olanlara verilmesi devletçe kabul olunmuştur. Çünkü Balkan ve Birinci Dünya Harbi sonunda kaybedilen yerler halkının bir kısmı anavatana sığınmış ve nihayet Lozan Antlaşması’yla kararlaştırılmış bulunan ahali mübadelesi, Türk Devletini bir iskân politikası yürütmeye zorlamıştır... Bu gibi mallara istihkak iddia edilmesi halinde memlekete henüz gelmiş, yiyeceğini çıkarır duruma tam geçmemiş, göçmenin yeniden tedirgin edilmesi Devletin iskân politikasını bozabileceği göz önünde tutularak hak kazanan kimseye parası verilerek malın alıkonulması esası kabul olundu”

diyerek, kanunun çıkış amacının daha çok devletin göçmenleri iskân politikasına dayanarak, aslında bir zorunluluktan kaynaklandığını dile getirmektedir. Taner Akçam-Ümit Kurt ise gerek Osmanlı gerek Cumhuriyet döneminde emval-i metruke ile ilgili yapılan düzenlemelerin, Ermeni soykırımının bir parçası olduğu savunuyla hazırlamış oldukları “Emval-i Metruke Kanunlarında Soykırımın İzini Sürmek” adlı çalışmalarında, daha eleştirel bir yaklaşımda bulunmakta, söz konusu kanunun yedinci maddesi ile el konulan malların sahiplerine iade edilmeyeceğini, sadece değeri karşılığında ödeme yapılacağını belirtmektedirler¹²¹.

Yine aynı tarihte kabul edilen 1349 sayılı kanunla da “*emval-i metruke cari hesaplarının bütçeye irat kaydedilmesi*” kabul edilmiştir. Böylece nakledilen, kaybolan, yabancı ülke ve işgal altındaki yerlere giden kimselerin emval-i metrukesi ile ilgili olarak emaneten mal sandıklarında bulunan ve henüz alınmamış paralar, 1928 yılı bütçesine irat kaydedilmiştir. Kanunda; 31 Mayıs 1928 sonunda emval-i metruke hesabında bulunan paraların, 1928 mali yılı bütçesine gelir kaydedileceği ve bundan sonraki gelirler hakkında da aynı işlemin yapılacağı ilk maddede belirtiliyordu. Birinci madde gereğince çeşitli gelirler faslına alınacak tutardan üç yüz bin liraya kadar miktarının 1928 mali yılı Maliye Bakanlığı bütçesinde açılacak bir özel fasla ödenek olarak kaydedileceği ve söz konusu yıl içinde emval-i metrukenin idare masrafları ve

¹²⁰ Bağcı, a.g.e., s. 98.

¹²¹ Taner Akçam-Ümit Kurt, **Kanunların Ruhu Emval-i Metruke Kanunlarında Soykırımın İzini Sürmek**, İstanbul, 2012, s. 227.

teşkilatı için harcama yapmaya Maliye Bakanı'nın yetkili olduğu belirtilmiştir¹²².

Böylece emanette bulundurulan alacakların sahipleri tarafından alınması için Cumhuriyet'in ilanından itibaren beş yıl beklenmiş, bu süre içinde başvuranların alacakları ödenmiş, sadece süre sonunda sahipleri tarafından alınmayan paralar 1928 yılında bütçeye gelir kaydedilmiştir¹²³.

Bu kanun gereğince yayınlanan bir kararname ile de emval-i metruke işlerinde çalıştırılacak memurlar için düzenlenen kadroların yürürlüğe konulması yönündeki Maliye Nezaretinin tezkeresi, İcra Vekilleri Heyetince 17 Haziran 1928 tarihli toplantıda kabul edilmiştir¹²⁴. Nitekim daha sonra yapılan düzenlemelerle birlikte bu mallarla ilgili çalışan memurlar da düşünülmüş, olağanüstü gayretleri görülenlere 3 bin lira ikramiye verilmesi uygun bulunmuştur¹²⁵.

Dönem içerisinde yapılan bir diğer çalışma da metruk malların tespitini yapmak için, saklanmış malların yerlerini ihbar edenlere para vermek olmuştur. Maliye Nezaretinin, emval-i metrukeden önemli miktarda gömülü altın olduğu ihbarında bulunanlara ikramiye verilmesi hususunda hazırladığı tezkere kabul edilmiştir¹²⁶.

Sonuç

Lozan Antlaşması emval-i metruke konusunda bir dönüm noktası oldu. Bundan sonra emval-i metrukeyle ilgili uygulamalarda -Lozan öncesi düzenlemelere zaman zaman atıfta bulunularak- Lozan'ın yürürlüğe girdiği 6 Ağustos 1924 tarihi esas alındı. Bu doğrultuda iç hukuk düzenlemelerinin ve uygulamalarının Lozan Antlaşması'yla uyumlu hâle getirilmesi için çalışmalar yapıldı. Bununla birlikte 1928 tarihli Temlik Kanunu ile birlikte

¹²² Kardeş, **a.g.e.**, s. 113; Gül Akyılmaz, **Osmanlı Devleti'ndeki Hukuki Düzenlemeler Çerçevesinde Ermeniler ve Geride Bıraktıkları Mallar (Emval- Metruke)**, Ankara, 2017, s. 50-51.

¹²³ Cavid Abdullahzade, "Emval-i Metruke Kapsamındaki Mülkiyet Davalarının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Süreci, Açısından Değerlendirilmesi", **AÜHFD**, C.62, S: 2 (2013), s. 339.

¹²⁴ **BCA. BKK.** 30.18/29.39.16. 17 Haziran 1928.

¹²⁵ **BCA. BKK.** 30.18/30.50.12. 12 Ağustos 1928.

¹²⁶ **BCA. BKK.** 30.18/30.49.5. 5 Ağustos 1928. Aslında bu uygulama, hem Osmanlı döneminde yapılan çalışmalarda hem de Cumhuriyet idaresi tarafından yapılan 20 Nisan 1922 tarihli kanunun dördüncü maddesinde, terk edilmiş mallardan gizli kalmış olanları ihbar edenlere, meydana çıkarılan malın bedelinin % 10'unun ihbariye olarak verilmesi şeklinde görülen bir uygulamadır (Temizgüney, **a.g.e.**, s. 334).

emval-i metrukenin sahiplerine iade edilmesi uygulamasından vazgeçildi. Zira Lozan sonrası bu kişilerin önemli bir bölümü Türkiye topraklarını terk etmişti. Dolayısıyla devletin, bu kişilere taşınmaz mallarını doğrudan vermesi zorlaşmış, bunun yerine değerlerinin ödenmesi uygun bulunmuştur.

Son yıllarda, emval-i metruke kanun ve düzenlemelerinin Lozan Antlaşması'yla yürürlükten kaldırıldığı gibi bir algı oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bununla birlikte emval-i metruke mevzuatının Anayasaya uygunluğuna dair yapılan tartışmalar da, Danıştay 8. Dairesinde görülen bir dava ile gündeme gelmiştir. Danıştay, konuyu Anayasa Mahkemesine havale etmiştir. Anayasa Mahkemesi ise, bu kanunların anayasaya aykırı olmadığına karar vermiş, konuya esas oluşturacak mallarla ilgili Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği tarihin esas alınarak, bu doğrultuda Lozan öncesi müdahale edilmemiş mallarla, Lozan sonrası gidenlerin mallarına emval-i metruke mevzuatının uygulanamayacağını belirtmiştir. Antlaşma'nın yürürlüğe girdiği tarihten önce firar veya kaybolanların malları hakkında ise söz konusu kanunların uygulanacağını altını çizmiştir¹²⁷.

Günümüzde, sevke tabi tutulan Ermenilerin mirasçısı olduğunu iddia eden pek çok kişinin, mallarının iadesi hususunda mahkeme yoluna gittikleri, mahkeme sonucuna göre de Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru hakkı edindikleri görülmektedir. Son aşamada, ABD'de olduğu gibi çeşitli ülkelerde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine giderek, Türkiye aleyhine tazminat davaları açma yönünde girişimlerde buldukları da dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda emval-i metruke mevzuatı kapsamındaki mallarla ilgili sorunların, değişik şekillerde ve sıklıkla AİHM'nin önüne gelmesi kaçınılmaz gibi görünmektedir.

KAYNAKÇA

Arşivler

I. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Toprak İskân Genel Müdürlüğü Fonu

Bakanlar Kurulu Kararları

Başbakanlık Muamelât Genel Müdürlüğü Evrakı

¹²⁷ Anayasa Mahkemesi konuyu inceleyerek, 22 Nisan 1963 tarihli ve E.1963/41, K.1963/94 sayılı kararı ile emval-i metruke kanunlarının Anayasaya aykırı olmadığına karar vermiştir (Resmi Gazete, 31 Temmuz 1963, Sayı: 11468).

II. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı Evrakı

Resmi Yayınlar

TBMM. Zabıt Ceridesi

Kitaplar

Akçam, Taner-Kurt, Ümit, **Kanunların Ruhu Emval-i Metruke Kanunlarında Soykırımın İzini Sürmek**, İstanbul 2012.

Akyılmaz, Gül, **Osmanlı Devleti'ndeki Hukuki Düzenlemeler Çerçevesinde Ermeniler ve Geride Bıraktıkları Mallar (Emval- Metruke)**, Ankara, 2017.

Bağcı, Ömer, **Emval-i Metruke Mevzuatı Çerçevesinde Taşınmazların Hukuki Durumu ve Tasfiyesi**, Ankara, 2016.

Bardakçı, Murat, **İttihatçının Sandığı, İttihat Ve Terakki Liderlerinin Özel Arşivlerindeki Yayınlanmamış Belgeler İle Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Ermeni Gayrimenkulleri Konusunda Alınmış Bazı Kararlar**, İstanbul, 2014.

Elbeyoğlu, Ali, **Osmanlı'dan Günümüze Tapu ve Emval-i Metruke**, Ankara, 2014.

Kardeş, Salâhaddin, **"Tehcir" ve Emval-i Metrûke Mevzuatı**, Ankara, 2008.

Kaya, Erol, **Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türk Mültecileri Vilayât-ı Şarkkiye ve Aydın Vilayeti Mültecileri (1915-1923)**, Ankara, 2007.

Onaran, Nevzat, **Emval-i Metruke Olayı Osmanlı'da ve Cumhuriyette Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi**, İstanbul, 2010, s. 135.

Öğün, Tuncay, **Vilayât-ı Şarkkiye Mültecileri Unutulmuş Bir Göç Trajedisi (1915-1923)**, Ankara, 2004.

Temizgüney, Firdes, **Emval-i Metruke Meselesi (Ermenilerden Kalan Mallar 1915-1923)**, Ankara, 2017.

Makaleler

Abdullahzade, Cavid, "Emval-i Metruke Kapsamındaki Mülkiyet Davalarının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Süreci, Açısından Değerlendirilmesi", **AÜHFD**, C. 62, S: 2 (2013), s. 317-347.

Açıkses, Erdal, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Ermeni Komiteleri Tarafından Şehit Edilenlerin Ailelerine Yaptığı Yardımlar", **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 6 (Yaz 2002), s. 84-94.

Akça, Bayram, "Lozan Antlaşması'ndan Sonra Muğla Vilayeti'ne Gelen Balkan Muhacirleri'nin İskânı Meselesi" **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)**, Sayı: 21 (Güz 2008), s. 17-32.

- Arı, Kemal, “1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir’de Mübadil Göçmenler”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. VI, Sayı:18 (Temmuz 1990), s. 627-657.
- Aslan, Zehra – Kurt Güveloğlu, Gülşah “Ermeni Emval-i Metrukelerine Dair Alman Kararlar ve Ermeni Cemaati İle İlişkiler (1923-1938)”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. XVI, Sayı: 33 (Güz 2016), s. 163-182.
- Atnur, İbrahim Ethem, “Tehcirden Dönen Rum ve Ermenilerin Emvalinin İadesine Bir Bakış”, **Toplumsal Tarih**, C. IX, Sayı: 2 (Eylül 1994), s. 45-48.
- Atnur, İbrahim Ethem, “Tehcir Edilen Ermenilerin İskânı Mal ve Mülklerinin İadesi”, **Yeni Türkiye Dergisi** (Ermeni Sorunu Özel Sayısı I), Sayı: 37 (2001), s. 420-434.
- Başpınar, Veysel, “Eşya Hukuku ve Yargı Kararları Açısından Emval-i Metrûke”, **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. III, Sayı:1 (2012), s. 61-112.
- Çağatay, Neşet, “Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. 2, S:1 (1943), s.118-126.
- Keskin, Özkan, “Osmanlı Devleti’nde Maden Hukukunun Tekâmülü (1861-1906)”, **OTAM**, Sayı: 29 (Bahar 2011), s. 127-143.
- Özcan, Eda, “Ahali Mübadelesi ve Yardımların İstanbul Örneği”, **ÇTTAD**, C. IX, Sayı: 20-21 (Bahar-Güz 2010), s. 55-75.
- Sarı, Muhammed, Atatürk Dönemi’nin İskân Politikasında İç İskâna Yönelik Çalışmalar (1923-1938). **CTAD**, Sayı: 14 (Güz 2011), s. 87-113.
- Şimşek, Suat, “Emval’i Metruke ile İlgili Olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde Açılacak Davaların Muhtemel Sonuçları”, **Adalet Dergisi**, Sayı: 49 (2014), s. 197-229.
- Tızlak, Fahrettin, “Osmanlı Devleti’nde Madencilik”, **Osmanlı**, C. 3 (1999), s. 313-317.

Sürelî Yayınlar

İkdam

Resmî Gazete

Tanin

Tezler

- Atnur, İbrahim Ethem, **Tehcirden Dönen Rum ve Ermenilerin İskânı Meselesi**, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1991.